

๓. อภิสมยกถา

[๑๙] อภิสมโยติ เกน อภิสเมติ ? จิตฺเตน อภิสเมติ.

หณฺญจึ จิตฺเตน อภิสเมติ, เตน หิ อณฺเฏวณึ อภิสเมติ, น อณฺเฏวณึ อภิสเมติ, ภาณฺเณน อภิสเมติ.

หณฺญจึ ภาณฺเณน อภิสเมติ, เตน หิ [1] อจิตฺตโก อภิสเมติ. น อจิตฺตโก อภิสเมติ, จิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

หณฺญจึ จิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ, เตน หิ กามาวจรจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ. น กามาวจรจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

เตน หิ รูปาวจรจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ, น รูปาวจรจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

เตน หิ อรูปาวจรจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ. น อรูปาวจรจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

เตน หิ กมฺมสุสฺสกตจิตฺเตน^๒ ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ, น กมฺมสุสฺส กตจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

เตน หิ สจฺจจฺานุโลมิกจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ, น สจฺจจฺานุโลมิกจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

เตน หิ อตฺตจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ, น อตฺตจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

เตน หิ อนาคตจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ, น อนาคตจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

เตน หิ ปจฺจุปปนฺนโลกิยจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ, น ปจฺจุปปนฺนโลกิยจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ. โลกุตฺตรมคฺคกฺขณฺเณ ปจฺจุปปนฺนจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

กถึ โลกุตฺตรมคฺคกฺขณฺเณ ปจฺจุปปนฺนจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ ? โลกุตฺตรมคฺคกฺขณฺเณ อูปฺปาทาธิปเตยฺยํ จิตฺตํ ภาณฺณสุสฺ เหตุ ปจฺจโย ๑ ตํสมฺปยุตฺตํ นิโรธโคจรัํ ทสฺสนาธิปเตยฺยํ ภาณํ จิตฺตสุสฺ เหตุ ปจฺจโย ๑ ตํสมฺปยุตฺตํ ภาณํ นิโรธโคจรัํ; เหวํ โลกุตฺตรมคฺคกฺขณฺเณ ปจฺจุปปนฺนจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑ อภิสเมติ.

[๒๐] กิณฺุ เอตฺตโกเยว อภิสมโยติ ? น หิ, โลกุตฺตรมคฺคกฺขณฺเณ ทสฺสนาภิสมโยสมฺมาทิฏฺฐิ, อภินิโรปนาภิสมโย สมฺมาสงฺกปฺโป, ปรีคฺคหาภิสมโย สมฺมาวาจา, สมฺมูจฺานา.

¹ อ.ม. อจิตฺเตน ๑ ภาณฺเณน ๑

² อ.ม. กมฺมสุสฺสกตจิตฺเตน, อ. กมฺมสุสฺสกจิตฺเตน

ภิสมโย สมุมากมุนโต, โวทานาภิสมโย สมุมาอาชีโว, ปคฺคหาภิสมโย สมุมาวាយាโม, อຸປຸຈຸຈານາภิสมโย สมุมาສຕີ, ອວິກຸເຊປາภิสมโย สมุมาສມາທິ, ອຸປຸຈຸຈານາภิสมโย สติสมุโพชฺฌงฺโค ๕เปฯ ปฏิสงฺขานาภิสมโย อຸປຸເກຊາສມຸປອຊຸຊງຸโค. ອສຸສທຸຕິຍ ອກມຸປິຍາภิสมโย สทຸຣາພລ໌, ໂກສຊຸເຊ ອກມຸປິຍາภิสมโย ວິຣິຍພລ໌, ປມາເທ ອກມຸປິຍາภิสมโย สติພລ໌, ອຸທຸຈຸເຈ ອກມຸປິຍາภิสมโย สມາທິພລ໌, ອວິຊຸຊາຍ ອກມຸປິຍາภิสมโย ປຣູຣາພລ໌. ອຕິໂມກຸຊາภิสมโย สทຸຕິນຸທຸຣິຍ໌, ປคฺคหาภิสมโย ວິຣິຍິນຸທຸຣິຍ໌, ອຸປຸຈຸຈານາภิสมโย สຕິນຸທຸຣິຍ໌, ອວິກຸເຊປາภิสมโย สມາທິນຸທຸຣິຍ໌, ທສຸສນາภิสมโย ປຣູຣິນຸທຸຣິຍ໌, ອາຕິປເຕຍຍຸງເຈນ ອິນຸທຸຣິຍາภิสมโย, ອກມຸປິຍາງເຈນ ພລາภิสมโย, ນິຍຸຍານງເຈນ ປອຊຸຊງຸຈາກາภิสมโย, ເຫຕຸງເຈນ ມຄຸຈາກາภิสมโย, ອຸປຸຈຸຈານາງເຈນ สติປຸຈຸຈານາภิสมโย, ປທຸທນງເຈນ³ ສມຸມປຸປຣານາภิสมโย, ອຶຊຸຊນງເຈນ ອິທຸຕິປາທາภิสมโย, ຕຣຸງເຈນ ສຈຸຈາກາภิสมโย, ອວິກຸເຊປຸງເຈນ ສມຕາກາภิสมโย, ອນຸປສຸສນງເຈນ ວິປສຸສນາภิสมโย, ເອກຣສຸງເຈນ ສມຕວິປສຸສນາภิสมโย, ອນຕິວຕຸຕນງເຈນ ຍຸຄນທຸຣາກາภิสมโย,⁴ ສໍວຣງເຈນ ສີລວິສຸທຸຕິ ອກສມโย, ອວິກຸເຊປຸງເຈນ ຈິຕຸຕວິສຸທຸຕິ⁵ ອກສມโย, ທສຸສນງເຈນ ທິງຸຈິວິສຸທຸຕິ ອກສມโย ມຸຕຸຕ ງເຈນ ອຕິໂມກຸຊາภิสมโย, ປຣົງເວຣງເຈນ ວິຊຸຊາກາภิสมโย, ປຣິຈຸຈາກາງເຈນ ວິມຸຕຸຕິ ອກສມโย, ສມຸຈຸເຈທຸງເຈນ ຂຍ ດາຄ໌ ອກສມโย, ອນຸໂທ ມູລງເຈນ ອກສມโย, ມນສິກາໂວ ສມຸຈຸຈານາງເຈນ ອກສມโย, ຝສຸໂສ ສໂມຣານງເຈນ ອກສມโย, ເວທນາ ສໂມສຣຣນງເຈນ ອກສມโย, ສມາທິ ປມຸຂງເຈນ ອກສມโย, ສຕິ ອາຕິປເຕຍຍຸງເຈນ ອກສມโย, ປຣູຣາ ຕຸທຸຕຸຣງເຈນ ອກສມโย, ວິມຸຕຸຕິ ສາຣງເຈນ ອກສມโย, ອມຕັອຄ໌ ນິພຸພານ໌ ປຣິໂຍສານງເຈນ ອກສມโย.

[๒๑] กิณฺุ ເອຕຸຕໂກເຍວ ອກສມโยຕິ ? ນ ທິ, ໂສຕາປຕຸຕິມຄຸຄຸຂເນ ທສຸສນາກາທິງຸຈິ ๕เปฯ ອມຕັອຄ໌ ນິພຸພານ໌ ປຣິໂຍສານງເຈນ ອກສມโย.

กิณฺุ ເອຕຸຕໂກເຍວ ອກສມโยຕິ? ນ ທິ, ໂສຕາປຕຸຕິຝລຄຸຂເນ ທສຸສນາກາທິງຸຈິ ๕เปฯ ປຣົງປຸປສຸສທຸຣງເຈນ ອນຸປຸປາເທ ດາຄ໌ ອກສມโย, ອນຸໂທ ມູລງເຈນ ອກສມโย ๕เปฯ ອມຕັອຄ໌ ນິພຸພານ໌ ປຣິໂຍສານງເຈນ ອກສມโย.

กิณฺุ ເອຕຸຕໂກເຍວ ອກສມโยຕິ ? ນ ທິ, ສກທາຄາມິມຄຸຄຸຂເນ ๕เปฯ ສກທາຄາມິຝລຄຸຂເນ. ອນາຄາມິມຄຸຄຸຂເນ. ອນາຄາມິຝລຄຸຂເນ. ອຣຸທຸຕຸຕມຄຸຄຸຂເນ. ອຣຸທຸຕຸຕຝລຄຸຂເນ ທສຸສນາກາທິງຸຈິ ອກສມโย, ອກິນິໂຣປນາກາທິງຸຈິ ສມຸມາສຸງກປຸໂປ ๕เปฯ ປຣົງປຸປສຸສທຸຣງເຈນ ອນຸປຸປາເທ ດາຄ໌ ອກສມโย; ອນຸໂທ ມູລງເຈນ ອກສມโย ๕เปฯ ອມຕັອຄ໌ ນິພຸພານ໌ ປຣິໂຍສານງເຈນ ອກສມโย.

3 ອ.ມ. ປທຸທນງເຈນ

4 ສີ. ຍຸຄນທຸຣາກາທິງຸຈິ

5 ອ.ມ. ວິສຸທຸຕິ

สุวายเป็น⁶ กิเลส ปชหติ : อตีเต กิเลส ปชหติ, อนาคต กิเลส ปชหติ, ปัจจุปปนุเน กิเลส ปชหติ.

อตีเต กิเลส ปชหตีติ หนฺจ อตีเต กิเลส ปชหติ, เตนหิ ซีณํ เขเปติ, นิรุทํ นิโรเชติ, วิคตํ วิคเมติ, อตฺถงฺคตํ อตฺถงฺคเมติ, อตีตํ ยํ น อตฺถิ, ตํ ปชหตีติ น อตีเต กิเลส ปชหติ.

อนาคต กิเลส ปชหตีติ หนฺจ อนาคต กิเลส ปชหติ, เตนหิ อชาตํ ปชหติ, อนิพฺพตฺตํ ปชหติ, อนุปปนุณํ ปชหติ, อปาตุภฺตํ ปชหติ.⁷ อนาคตํ ยํ นตฺถิ, ตํ ปชหตีติ น อนาคต กิเลส ปชหติ.^๒

ปัจจุปปนุเน กิเลส ปชหตีติ หนฺจ ปัจจุปปนุเน กิเลส ปชหติ, เตนหิ รตฺโต ราคํ ปชหติ, ทฺฐุจฺโจะ ทิสํ ปชหติ, มฺุโพห โมหํ ปชหติ, วินิพฺนุโร มานํ ปชหติ, ปฺรามญฺโจะ ทิฏฺฐิํ ปชหติ, วิกุเขปกโต อุกฺขจฺจํ ปชหติ, อนิฏฺฐจฺจโต วิจิจฺจํ ปชหติ, ฅามคโต อนุสยํ ปชหติ, กณฺหสุกฺก ฅมฺมา ยุกฺขนทฺธา สมเมว วตฺตฺนฺติ.⁸ ตํสงฺกิลลิกา⁹ มคฺคภาวนา โหตีติ¹⁰

น หิ อตีเต กิเลส ปชหติ, น อนาคต กิเลส ปชหติ, น ปัจจุปปนุเน กิเลส ปชหตีติ.

หนฺจ น อตีเต กิเลส ปชหติ, น อนาคต กิเลส ปชหติ, น ปัจจุปปนุเน กิเลส ปชหติ, เตนหิ นตฺถิ มคฺคภาวนา, นตฺถิ ผลสจฺจิกิริยา, นตฺถิ กิเลสปฺพานํ, นตฺถิ ฅมฺมาภิสมโยติ? อตฺถิ มคฺคภาวนา, อตฺถิ ผลสจฺจิกิริยา, อตฺถิ กิเลสปฺพานํ, อตฺถิ ฅมฺมาภิสมโย. ยถา กถํ วีย, ยถาปี ตฺรฺโณ รุกฺโข อชาตผลโ, ตเมณํ บุริโส มฺุเล ฉินฺทเยย, เย ตสฺส รุกฺขสฺส อชาตผลา, เต อชาตาเยว น ชายฺนฺติ. อนิพฺพตฺตาเยว น นิพฺพตฺตฺนฺติ, อนุปปนุณาเยว น อฺุปฺชฺชนฺติ, อปาตุภฺตฺตาเยว น ปาตุภฺตฺนฺติ. เอวเมว อฺุปฺปาโท เหตุ อฺุปฺปาโท ปจฺจโย กิเลสานํ นิพฺพตฺติยา, อฺุปฺปาเท อาทิณํ ทิสฺวา อนุปปาเท จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, อนุปปาเท จิตฺตสฺส ปกฺขนฺทตฺตา เย อฺุปฺปาทปจฺจยา กิเลสา นิพฺพตฺเตยฺยํ, เต อชาตาเยว น ชายฺนฺติ, อนิพฺพตฺตาเยว น นิพฺพตฺตฺนฺติ, อนุปปนุณาเยว น อฺุปฺชฺชนฺติ, อปาตุภฺตฺตาเยว น ปาตุภฺตฺนฺติ. เอวํ เหตุนิโรธา ทฺกฺขนฺโรโร, ปวตฺตเหตุ, นิमितฺตเหตุ, อายฺุหนเหตุ, อายฺุหนา ปจฺจโย กิเลสานํ นิพฺพตฺติยา, อายฺุหน อาทิณํ ทิสฺวา อนุยฺุหน จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, อนุยฺุหน จิตฺตสฺส ปกฺขนฺทตฺตา เย อายฺุหนปจฺจยา กิเลสา นิพฺพตฺเตยฺยํ, เต อชาตา

6 ฉ.ม., ส. ยวายเป็น

7 ฉ.ม. ปชหตีติ

8 ก. ปวตฺตฺนฺติ

9 ฉ.ม., อ. สํกิลลิกา

10 ฉ.ม. โหติ

เยว น ชายนฺตฺติ, อนิพฺพตฺตาเยว น นิพฺพตฺตฺนฺตฺติ, อนุปฺปนฺนาเยว น อฺนุปฺปชฺชฺนฺตฺติ, อปาตฺตฺฏตาเยว น ปาตฺตฺฏาณฺตฺติ. เหวํ เหตฺุนโรธา ทฺกฺชนโรธา, เหวํ อตฺถิ มคฺคภาวฺนา, อตฺถิ ผลสจฺจิกิริยา, อตฺถิ กิเลสฺปฺพานํ, อตฺถิ ฌมฺมาภิสฺมโยติ.

อภิสมยกถา นิฏฺฐิตา.

๔. วิเวกกถา

[๒๒] สวาทฺตฺถินิทานํ. เสยฺยธาปี ภิกฺขเว เย เกจि พลกรณียา กมฺมนฺตฺตา กยิรฺนฺตฺติ,¹¹ สพฺเพ เต ปจฺวี นิสฺสาย ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาย, เหวเมเต พลกรณียา กมฺมนฺตฺตา กยิรฺนฺตฺติ. เหวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สीलํ นิสฺสาย สीलํ ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวติ, อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรติ.

กถณฺว ภิกฺขเว ภิกฺขุ สीलํ นิสฺสาย สीलํ ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวติ, อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรติ ? อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐี ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสุสคฺคปริณามิ. สมฺมาสงฺกปฺป ภาเวติ ๕เปฯ สมฺมาวาจํ ภาเวติ. สมฺมากมฺมนฺตํ ภาเวติ. สมฺมาอาชีวํ ภาเวติ. สมฺมาวายามํ ภาเวติ. สมฺมาสตี ภาเวติ. สมฺมาสมาริ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสุสคฺคปริณามิ. เหวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สीलํ นิสฺสาย สीलํ ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวติ, อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรติ.

[๒๓] เสยฺยธาปี ภิกฺขเว เย เกจิ¹² พิชคามภฺตฺตคามา วุฑฺฒิ วิรฺุพฺหิ เวปฺลุลํ อปาชฺชฺนฺตฺติ, สพฺเพ เต ปจฺวี นิสฺสาย ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาย, เหวเมเต พิชคามภฺตฺตคามา วุฑฺฒิ วิรฺุพฺหิ เวปฺลุลํ อปาชฺชฺนฺตฺติ. เหวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สीलํ นิสฺสาย สीलํ ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒิ วิรฺุพฺหิ เวปฺลุลํ ปาปฺณาติ ฌมฺเมสุ.

กถณฺว ภิกฺขเว ภิกฺขุ สीलํ นิสฺสาย สीलํ ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒิ วิรฺุพฺหิ เวปฺลุลํ ปาปฺณาติ ฌมฺเมสุ ? อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐี ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสุสคฺคปริณามิ. สมฺมาสงฺกปฺป ภาเวติ ๕เปฯ สมฺมาวาจํ ภาเวติ. สมฺมากมฺมนฺตํ ภาเวติ. สมฺมาอาชีวํ ภาเวติ. สมฺมาวายามํ ภาเวติ. สมฺมาสตี ภาเวติ. สมฺมาสมาริ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสุสคฺคปริณามิ. เหวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สीलํ นิสฺสาย สीलํ ปติฏฺฐาย อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวนฺโต อริยํ อฏฺฐจฺงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรนฺโต วุฑฺฒิ วิรฺุพฺหิ เวปฺลุลํ ปาปฺณาติ ฌมฺเมสุติ.

¹¹ อ.ม. กรียนฺตฺติ. เหวมฺปริปี

¹² ก. เขปีเม

๑. มคคังคณิทเทศ

[๒๔] สมมาทิฏฐิชา ปญจ วิเวกา, ปญจ วิราคา, ปญจ นิโรธา, ปญจ ไวสุสคคา, ทวาทส นิสฺสยา, สมมาสงฺกปฺปสฺส ๕เปฯ สมมาวาจาเย. สมมากมฺมุนฺตสฺส. สมมาอาชีวสฺส. สมมาวายามสฺส. สมมาสติยา. สมมาสมาธิสฺส ปญจ วิเวกา, ปญจ วิราคา, ปญจ นิโรธา, ปญจ ไวสุสคคา, ทวาทส นิสฺสยา.

สมมาทิฏฐิชา กตเม ปญจ วิเวกา ? วิขมฺภณวิเวโก ตทงฺควิเวโก สมฺมุจฺเจทวิเวโก ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก นิสฺสรณวิเวโก. วิขมฺภณวิเวโก ๑ นีวรณานํ ปจฺมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺควิเวโก ๑ ทิฏฺฐิจิตฺตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมมาธิ ภาวยโต, สมฺมุจฺเจทวิเวโก ๑ โลกุตฺตรํ ชยคามิ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก ๑ ผลกฺขณ, นิสฺสรณวิเวโก ๑ นิโรโธ นิพฺพานํ. สมมาทิฏฐิชา อิเม ปญจ วิเวกา. อิเมสุ ปญฺจสุ วิเวเกสุ อนุทฺธาโต โหติ สทฺธาธิมฺุตโต, จิตฺตํ ๑สฺส สุวาทิฏฺฐิธํ.

สมมาทิฏฐิชา กตเม ปญจ วิราคา ? วิขมฺภณวิราโค ตทงฺควิราโค สมฺมุจฺเจทวิราโค ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิราโค นิสฺสรณวิราโค. วิขมฺภณวิราโค ๑ นีวรณานํ ปจฺมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺควิราโค ๑ ทิฏฺฐิจิตฺตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมมาธิ ภาวยโต, สมฺมุจฺเจทวิราโค ๑ โลกุตฺตรํ ชยคามิ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิราโค ๑ ผลกฺขณ, นิสฺสรณวิราโค ๑ นิโรโธ นิพฺพานํ. สมมาทิฏฐิชา อิเม ปญจ วิราคา. อิเมสุ ปญฺจสุ วิราเคสุ อนุทฺธาโต โหติ สทฺธาธิมฺุตโต, จิตฺตํ ๑สฺส สุวาทิฏฺฐิธํ.

สมมาทิฏฐิชา กตเม ปญจ นิโรธา ? วิขมฺภณนิโรโธ ตทงฺคนิโรโธ สมฺมุจฺเจทนิโรโธ ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโธ นิสฺสรณนิโรโธ. วิขมฺภณนิโรโธ ๑ นีวรณานํ ปจฺมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺคนิโรโธ ๑ ทิฏฺฐิจิตฺตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมมาธิ ภาวยโต, สมฺมุจฺเจทนิโรโธ ๑ โลกุตฺตรํ ชยคามิ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโธ ๑ ผลกฺขณ, นิสฺสรณนิโรโธ ๑ อมตา ธาตุ. สมมาทิฏฐิชา อิเม ปญจ นิโรธา. อิเมสุ ปญฺจสุ นิโรเธสุ อนุทฺธาโต โหติ สทฺธาธิมฺุตโต, จิตฺตํ ๑สฺส สุวาทิฏฺฐิธํ.

สมมาทิฏฐิชา กตเม ปญจ ไวสุสคคา ? วิขมฺภณไวสุสคโค ตทงฺคไวสุสคโค สมฺมุจฺเจทไวสุสคโค ปฏิปฺปสฺสทฺธิไวสุสคโค นิสฺสรณไวสุสคโค. วิขมฺภณไวสุสคโค ๑ นีวรณานํ ปจฺมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทงฺคไวสุสคโค ๑ ทิฏฺฐิจิตฺตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมมาธิ ภาวยโต, สมฺมุจฺเจทไวสุสคโค ๑ โลกุตฺตรํ ชยคามิ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิไวสุสคโค ๑ ผลกฺขณ, นิสฺสรณไวสุสคโค ๑ นิโรโธ นิพฺพานํ. สมมาทิฏฐิชา อิเม ปญจ ไวสุสคคา. อิเมสุ ปญฺจสุ ไวสุสคเคสุ อนุทฺธาโต โหติ สทฺธาธิมฺุตโต, จิตฺตํ ๑สฺส สุวาทิฏฺฐิธํ.

สมมาทิฏฐิชา อิเม ปญจ วิเวกา, ปญจ วิราคา, ปญจ นิโรธา, ปญจ ไวสุสคคา ทวาทส นิสฺสยา.

[๒๕] สมมาสงฺกปฺปสฺส ๕เปฯ สมมาวาจาเย ๕เปฯ สมมากมฺมุนฺตสฺส ๕เปฯ สมมาอาชีวสฺส ๕เปฯ สมมาวายามสฺส ๕เปฯ สมมาสติยา ๕เปฯ .

สมุมาสมานิสฺส กตเม ปญฺจ วิเวกา ? วิภฺขมฺภนวิเวโก ตทฺงฺควิเวโก สมฺมุจฺเจทวิเวโก
 ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก นิสฺสรณวิเวโก. วิภฺขมฺภนวิเวโก ๑ นีวฺรณนํ ปจฺมชฺฌนํ ภาวยโต,
 ตทฺงฺควิเวโก ๑ ทิฏฺฐิจิตฺตํ นินฺพฺเพทภาคิยํ สมฺมาธิ ภาวยโต, สมฺมุจฺเจทวิเวโก ๑ โลกุตฺตรํ ชยคามิ
 มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก ๑ ผลกฺขณ, นิสฺสรณวิเวโก ๑ นิโรโห นินฺพฺพานํ.
 สมุมาสมานิสฺส อิมํ ปญฺจ วิเวกา. อิมํสุ ปญฺจสุ วิเวกํสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมฺุตโต, จิตฺตํ
 จสฺส สุวาทิฏฺฐิจิตฺตํ.

สมุมาสมานิสฺส กตเม ปญฺจ วิรคฺคา ? วิภฺขมฺภนวิรคฺโค ตทฺงฺควิรคฺโค สมฺมุจฺเจทวิรคฺโค
 ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิรคฺโค นิสฺสรณวิรคฺโค. วิภฺขมฺภนวิรคฺโค ๑ นีวฺรณนํ ปจฺมชฺฌนํ ภาวยโต,
 ตทฺงฺควิรคฺโค ๑ ทิฏฺฐิจิตฺตํ นินฺพฺเพทภาคิยํ สมฺมาธิ ภาวยโต, สมฺมุจฺเจทวิรคฺโค ๑ โลกุตฺตรํ ชยคามิ
 มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิรคฺโค ๑ ผลกฺขณ, นิสฺสรณวิรคฺโค ๑ นิโรโห นินฺพฺพานํ.
 สมุมาสมานิสฺส อิมํ ปญฺจ วิรคฺคา. อิมํสุ ปญฺจสุ วิรคฺคํสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมฺุตโต, จิตฺตํ
 จสฺส สุวาทิฏฺฐิจิตฺตํ.

สมุมาสมานิสฺส กตเม ปญฺจ นิโรธา ? วิภฺขมฺภนนิโรโห ตทฺงฺคนิโรโห สมฺมุจฺเจทนิโรโห
 ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโห นิสฺสรณนิโรโห. วิภฺขมฺภนนิโรโห ๑ นีวฺรณนํ ปจฺมชฺฌนํ ภาวยโต,
 ตทฺงฺคนิโรโห ๑ ทิฏฺฐิจิตฺตํ นินฺพฺเพทภาคิยํ สมฺมาธิ ภาวยโต, สมฺมุจฺเจทนิโรโห ๑ โลกุตฺตรํ ชยคามิ
 มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธินิโรโห ๑ ผลกฺขณ, นิสฺสรณนิโรโห ๑ อมตํ ชาติ. สมุมาสมานิสฺส
 อิมํ ปญฺจ นิโรธา. อิมํสุ ปญฺจสุ นิโรเธสุ ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมฺุตโต, จิตฺตํ จสฺส สุวาทิฏฺฐิจิตฺตํ.

สมุมาสมานิสฺส กตเม ปญฺจ ไวสุสคฺคา ? วิภฺขมฺภนไวสุสคฺโค ตทฺงฺคไวสุสคฺโค
 สมฺมุจฺเจทไวสุสคฺโค ปฏิปฺปสฺสทฺธิไวสุสคฺโค นิสฺสรณไวสุสคฺโค. วิภฺขมฺภนไวสุสคฺโค ๑ นีวฺรณนํ
 ปจฺมชฺฌนํ ภาวยโต, ตทฺงฺคไวสุสคฺโค ๑ ทิฏฺฐิจิตฺตํ นินฺพฺเพทภาคิยํ สมฺมาธิ ภาวยโต, สมฺมุจฺเจท
 ไวสุสคฺโค ๑ โลกุตฺตรํ ชยคามิ มคฺคํ ภาวยโต, ปฏิปฺปสฺสทฺธิไวสุสคฺโค ๑ ผลกฺขณ, นิสฺสรณ
 ไวสุสคฺโค ๑ นิโรโห นินฺพฺพานํ. สมุมาสมานิสฺส อิมํ ปญฺจ ไวสุสคฺคา. อิมํสุ ปญฺจสุ ไวสุสคฺเคสุ
 ฉนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิมฺุตโต, จิตฺตํ จสฺส สุวาทิฏฺฐิจิตฺตํ.

สมุมาสมานิสฺส อิมํ ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิรคฺคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ ไวสุสคฺคา,
 ทฺวาทส นิสฺสยา.

[๒๖] เสยฺยถาปี ภิกฺขเว เย เกจि พลกรณียา กมฺมฺนฺตํ กยิรฺนฺติ, สพฺเพ เต ปจฺวี
 นิสฺสาย ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาย, เอวเมเต พลกรณียา กมฺมฺนฺตํ กยิรฺนฺติ. เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สึลํ
 นิสฺสาย สึเล ปติฏฺฐาย สตฺต โพชฺฌนฺเค ภาวเตติ, สตฺต โพชฺฌนฺเค พหุลลิกโรติ ๕เปฯ สตฺต โพชฺฌนฺเค
 ภาวนฺโต สตฺต โพชฺฌนฺเค พหุลลิกโรนฺโต วุพฺเพ วิรุฬฺหิ เวปฺลลํ ปาปฺณาติ ธมฺเมสุ ๕เปฯ ปญฺจ
 พลาณี ภาวเตติ. ปญฺจ พลาณี พหุลลิกโรติ ๕เปฯ ปญฺจ พลาณี ภาวนฺโต ปญฺจ พลาณี พหุลลิกโรนฺโต

วุฑฺฒီ วิชาพฺทฺหี เวปฺลุลํ ปาปฺณาติ ฌมฺเมสุ ๔เปฯ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ, ปญฺจินฺทฺริยานิ พหุลีกรโติ ๔เปฯ

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว เย เกจิ พิชฺคามภฺตคามา วุฑฺฒี วิชาพฺทฺหี เวปฺลุลํ อปาชฺชนฺติ, สพฺเพ เต ปจวี นิสฺสาย ปจฺวิยํ ปติภฺจาย, เหวเมเต พิชฺคามภฺตคามา วุฑฺฒี วิชาพฺทฺหี เวปฺลุลํ อปาชฺชนฺติ. เหวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สीलํ นิสฺสาย สีเล ปติภฺจาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวนฺโต ปญฺจินฺทฺริยานิ พหุลีกรโตนฺโต วุฑฺฒี วิชาพฺทฺหี เวปฺลุลํ ปาปฺณาติ ฌมฺเมสุ.

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สीलํ นิสฺสาย สีเล ปติภฺจาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวนฺโต ปญฺจินฺทฺริยานิ พหุลีกรโตนฺโต วุฑฺฒี วิชาพฺทฺหี เวปฺลุลํ ปาปฺณาติ ฌมฺเมสุ ? อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สทฺธินฺทฺริยํ ภาเวติ วิเวกนฺตฺสิตํ วิราคนฺตฺสิตํ นิโรธนฺตฺสิตํ ไวสุสคฺคปริณามี. วีริยนฺทฺริยํ ภาเวติ ๔เปฯ สตินฺทฺริยํ ภาเวติ ๔เปฯ สมานินฺทฺริยํ ภาเวติ ๔เปฯ ปญฺญินฺทฺริยํ ภาเวติ วิเวกนฺตฺสิตํ วิราคนฺตฺสิตํ นิโรธนฺตฺสิตํ ไวสุสคฺคปริณามี. เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สीलํ นิสฺสาย ๔เปฯ ปาปฺณาติ ฌมฺเมสุติ.

๒. อินฺทฺริยนิทฺเทโส

[๒๗] สทฺธินฺทฺริยสุส ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ ไวสุสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา. วีริยนฺทฺริยสุส ๔เปฯ สตินฺทฺริยสุส ๔เปฯ สมานินฺทฺริยสุส ๔เปฯ ปญฺญินฺทฺริยสุส ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ ไวสุสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา.

สทฺธินฺทฺริยสุส กตเม ปญฺจ วิเวกา ? วิภฺขมฺภานวิเวโก ตทฺงฺควิเวโก สมฺจฺเจทวิเวโก ปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก นิสฺสรณวิเวโก. วิภฺขมฺภานวิเวโก ๑ นีวรณานํ ปจฺมชฺฌานํ ภาวยโต, ตทฺงฺควิเวโก ๑ ทิภฺจิตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมานี ภาวยโต, สมฺจฺเจทวิเวโก ๑ โลกุตฺตรํ ขยคามี มคฺคํ ภาวยโต, ปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก ๑ ผลกฺขณ, นิสฺสรณวิเวโก ๑ นิโรโธ นิพฺพานํ. สทฺธินฺทฺริยสุส อิเม ปญฺจ วิเวกา. อิเมสุ ปญฺจสุ วิเวเกสุ ฌนฺทฺธาโต โหติ สทฺธาธิมฺตฺโต, จิตฺตํ ๑สุส สุวาธิภฺจิตํ ๔เปฯ สทฺธินฺทฺริยสุส อิเม ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ ไวสุสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยา.

วีริยนฺทฺริยสุส ๔เปฯ สตินฺทฺริยสุส ๔เปฯ สมานินฺทฺริยสุส ๔เปฯ

ปญฺญินฺทฺริยสุส กตเม ปญฺจ วิเวกา ? วิภฺขมฺภานวิเวโก ตทฺงฺควิเวโก สมฺจฺเจทวิเวโก ปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโก นิสฺสรณวิเวโก ๔เปฯ ปญฺญินฺทฺริยสุส อิเม ปญฺจ วิเวกา, ปญฺจ วิราคา, ปญฺจ นิโรธา, ปญฺจ ไวสุสคฺคา, ทฺวาทส นิสฺสยาติ.

วิเวกกถา นิภฺจิตา.

๕. จริยาภคตา

[๒๘] จริยาติ อฏฺฐ จริยาโย : อิริยาปถจิริยา อายตนจิริยา สติจิริยา สมาริจิริยา
 ภาณจิริยา มคฺคจิริยา ปตฺติจิริยา โลกตฺถจิริยาติ.

อิริยาปถจิริยาติ จตฺตฺส อิริยาปถสฺ. อายตนจิริยาติ ฌสฺ อชฺชเมตฺติกพาหิเรสฺ อายตนสฺ.
 สติจิริยาติ จตฺตฺส สติปฏฺฐาเนสฺ. สมาริจิริยาติ จตฺตฺส ฌาเนสฺ. ภาณจิริยาติ จตฺตฺส อริยสจฺเจสฺ. มคฺค
 จิริยาติ จตฺตฺส อริยมคฺเคสฺ. ปตฺติจิริยาติ จตฺตฺส สามณฺณณณสฺ. โลกตฺถจิริยาติ ตถาคเตสฺ อรหฺนฺเตสฺ
 สมฺมาสมฺพุทฺเธสฺ ปเทเส ปจฺเจกพุทฺเธสฺ ปเทเส สาวเกสฺ.

อิริยาปถจิริยา จ ปณฺธิสมฺปนฺนํ. อายตนจิริยา จ อินฺทฺริเยสฺ คฺตฺตทวารานํ. สติ
 จิริยา จ อปฺปมาทวิหารินํ. สมาริจิริยา จ อธิจิตฺตมฺนุญฺตฺตานํ. ภาณจิริยา จ พุทฺธิสมฺปนฺนํ.
 มคฺคจิริยา จ สมฺมาปฏฺิปนฺนํ. ปตฺติจิริยา จ อธิคตฺตผลานํ. โลกตฺถจิริยา จ ตถาคตฺตานํ
 อรหฺนฺตานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ ปเทเส ปจฺเจกพุทฺธานํ ปเทเส สาวกานํ. อิมํ อฏฺฐ จริยาโย.

[๒๙] อปฺราปี อฏฺฐ จริยาโย : อธิมฺจฺจนฺโต สทฺธาย จรติ, ปคฺคณฺหฺนฺโต วิริเยน จรติ,
 อปฺปฏฺฐาเปนฺโต สติยา จรติ, อวิกฺเขปํ กโรนฺโต สมารินา จรติ, ปชานนฺโต ปญฺญาย จรติ,
 วิชานนฺโต วิญฺญาณน^{๑๓} จรติ, เหวํ ปฏฺิปนฺนสฺส กุสลา ฌมฺมา อายาเปนฺตีติ อายตนจิริยาย จรติ,
 เหวํ ปฏฺิปนฺโน วิเสสมธิคฺจฺจตีติ วิเสสจิริยาย จรติ; อิมํ อฏฺฐ จริยาโย.

อปฺราปี อฏฺฐ จริยาโย : ทสฺสนจิริยา จ สมฺมาทิกฺกจิริยา, อภินิโรปนจิริยา จ สมฺมา
 สงฺกปฺปสฺส, ปรีคฺคหจิริยา จ สมฺมาวาจาย, สมฺมฺจฺจานจิริยา จ สมฺมากมฺมฺนฺตสฺส, ไวยาณจิริยา จ
 สมฺมาอาชีวสฺส, ปคฺคหจิริยา จ สมฺมาวาจายมสฺส, อปฺปฏฺฐานจิริยา จ สมฺมาสติยา, อวิกฺเขปจิริยา
 จ สมฺมาสมาริสฺส; อิมํ อฏฺฐ จริยาโยติ.

จริยาภคตา นิฏฺฐิตา.

๖. ปาฏิหาริยภคตา

[๓๐] ตีณิมาณี ภิกฺขเว ปาฏิหาริยานิ. กตฺมานิ ตีณิ ? อิทฺธิปาฏิหาริยํ อาเทสฺนา
 ปาฏิหาริยํ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ.

กตฺมณฺญจ ภิกฺขเว อิทฺธิปาฏิหาริยํ ? อิทฺธิ ภิกฺขเว เอกจฺโจ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจณฺโภติ :
 เอโกปี หุตฺวา พหฺธา โหติ, พหฺธาปี หุตฺวา เอโก โหติ, อาริภาวํ ติโรภาวํ ฯเปฯ ยาว พุรฺหมโลกาปี
 กาเยน วสํ วตฺเตติ; อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อิทฺธิปาฏิหาริยํ (๑)

¹³ อ.ม. วิญฺญาณจิริยาย

กตมณฺญจ ภิกฺขเว อาเทศนาปาฎิหาริย์ ? อธิ ภิกฺขเว เอกจฺใจ นิमितฺเตน อาทิสฺติ “เอวมฺปิ เต มโน, อิตฺถมฺปิ เต มโน, อิติปิ เต จิตฺตฺนุ”ติ. โส พหุญฺเจปิ อาทิสฺติ, ตเถว ตํ โหติ, โน อญฺญถา. อธิ ปน ภิกฺขเว เอกจฺใจ น เหว โข นิमितฺเตน อาทิสฺติ, อปิ จ โข มนุสฺसानํ วา อมนุสฺसानํ วา เทวตานํ¹⁴ วา สหฺมํ สุตฺวา อาทิสฺติ “เอวมฺปิ เต มโน, อิตฺถมฺปิ เต มโน, อิติปิ เต จิตฺตฺนุ”ติ. โส พหุญฺเจปิ อาทิสฺติ, ตเถว ตํ โหติ, โน อญฺญถา. อธิ ปน ภิกฺขเว เอกจฺใจ น เหว โข นิमितฺเตน อาทิสฺติ, นปิ มนุสฺसानํ วา อมนุสฺसानํ วา เทวตานํ วา สหฺมํ สุตฺวา อาทิสฺติ, อปิ จ โข วิตฺกฺยกยโต วิจารยโต วิตฺกฺกวิปฺวารสหฺมํ¹⁵ สุตฺวา อาทิสฺติ “เอวมฺปิ เต มโน, อิตฺถมฺปิ เต มโน, อิติปิ เต จิตฺตฺนุ”ติ. โส พหุญฺเจปิ อาทิสฺติ, ตเถว ตํ โหติ, โน อญฺญถา. อธิ ปน ภิกฺขเว เอกจฺใจ น เหว โข นิमितฺเตน อาทิสฺติ, นปิ มนุสฺसानํ วา อมนุสฺसानํ วา เทวตานํ วา สหฺมํ สุตฺวา อาทิสฺติ, นปิ วิตฺกฺยกยโต วิจารยโต วิตฺกฺกวิปฺวารสหฺมํ สุตฺวา อาทิสฺติ, อปิ จ โข อวิตฺกฺกํ อวิจารํ สมาริ สฺมาปฺนุสฺส เจตฺสา เจโต ปริจฺจ ปชานาติ “ยถา อิมสฺส โภโต มโนสงฺขารา ปณฺหิตา อิมสฺส จิตฺตฺสฺส อนนฺตฺรา อมฺกํ¹⁶ นาม วิตฺกฺกํ วิตฺกฺเกสฺสตี”ติ.¹⁷ โส พหุญฺเจปิ อาทิสฺติ, ตเถว ตํ โหติ, โน อญฺญถา; อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อาเทศนาปาฎิหาริย์ (๒)

กตมณฺญจ ภิกฺขเว อนุสฺสาสนีปาฎิหาริย์ ? อธิ ปน ภิกฺขเว เอกจฺใจ เอวมํ อนุสฺสาสติ “เอวํ วิตฺกฺยกถ, มา เอวํ วิตฺกฺยกยิตฺถ. เอวํ มนฺสิ กโรถ, มา เอวํ มนฺสิ กริตฺถ. อิทํ ปชฺหถ อิทํ อฺปฺสมฺปชฺช. วิหฺรธา”ติ; อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อนุสฺสาสนีปาฎิหาริย์; (๓) อิมานิ โข ภิกฺขเว ตีณิ ปาฎิหาริยานิฯ

[๓๑] เนกฺขมฺมํ อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, กามจฺจนฺทํ ปฎิหฺรตฺตีติ ปาฎิหาริย์. “เย เตน เนกฺขมฺเมน สมฺนฺนาคตา, สหฺเพ เต วิสฺสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปา”ติ อาเทศนาปาฎิหาริย์. “ตํ โข ปน เนกฺขมฺมํ เอวํ อาเสวิตพฺพํ, เอวํ ภาเวตพฺพํ, เอวํ พหฺลิกาทพฺพํ, เอวํ ตทฺนุชฺมฺมตา สติ อฺปฺภฺจฺจาเปตพฺพา”ติ อนุสฺสาสนีปาฎิหาริย์. (๑)

อพฺยาปาโท อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, พฺยาปาทํ ปฎิหฺรตฺตีติ ปาฎิหาริย์. “เย เตน อพฺยาปาเทน สมฺนฺนาคตา, สหฺเพ เต วิสฺสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปา”ติ อาเทศนาปาฎิหาริย์. “โส โข ปน อพฺยาปาโท เอวํ อาเสวิตพฺโพ, เอวํ ภาเวตพฺโพ, เอวํ พหฺลิกาทพฺโพ, เอวํ ตทฺนุชฺมฺมตา สติ อฺปฺภฺจฺจาเปตพฺพา”ติ อนุสฺสาสนีปาฎิหาริย์. (๒)

14 ก. เทวานํ. เอวมฺปริปี

15 ก. วิตฺกฺกวิจารสหฺมํ. เอวมฺปริปี

16 ก. อมฺ

17 ฉ.ม. วิตฺกฺกยิสฺสตีติ

อาโลกสณฺญา อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, ถีนมิตฺถํ ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ. “เย ตาย อาโลกสณฺญา ย สมฺนุคตา, สพุเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปา”ติ อาเทศนาปาฎฺิหาริยํ. “สา โข ปน อาโลกสณฺญา เอวํ อาเสวิตพุพา, เอวํ ภาเวตพุพา, เอวํ พหุลิกาตพุพา, เอวํ ตทฺนุณฺมตา สติ อฺปฏฺุจฺจาเปตพุพา”ติ อนฺุสฺสาสนีปาฎฺิหาริยํ. (๓)

อวิกฺเขโป อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, อฺหุจฺจํ ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ. “เย เตน อวิกฺเขเปน สมฺนุคตา, สพุเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปา”ติ อาเทศนาปาฎฺิหาริยํ. “โส โข ปน อวิกฺเขโป เอวํ อาเสวิตพุโพ, เอวํ ภาเวตพุโพ, เอวํ พหุลิกาตพุโพ, เอวํ ตทฺนุณฺมตา สติ อฺปฏฺุจฺจาเปตพุพา”ติ อนฺุสฺสาสนีปาฎฺิหาริยํ. (๔)

ธมฺมวตฺถุถานํ อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, วิจิกิฉฺฉํ ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ ๕เปฯ (๕)

ถานํ อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, อวิชฺชํ ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ ๕เปฯ (๖)

ปามุชฺชํ อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, อรตฺตี ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ ๕เปฯ (๗)

ปจฺจมฺชฺฌานํ อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, นีวรณฺ ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ ๕เปฯ (๒๖ + ๗ = ๓๓)

อรรหตฺตมคฺโค อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, สพุพกิลเส ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ. “เย เตน อรรหตฺตมคฺเคน สมฺนุคตา, สพุเพ เต วิสุทฺธิจิตฺตา อนาวิลสงฺกปฺปา”ติ อาเทศนาปาฎฺิหาริยํ. “โส โข ปน อรรหตฺตมคฺโค เอวํ อาเสวิตพุโพ, เอวํ ภาเวตพุโพ, เอวํ พหุลิกาตพุโพ, เอวํ ตทฺนุณฺมตา สติ อฺปฏฺุจฺจาเปตพุพา”ติ อนฺุสฺสาสนีปาฎฺิหาริยํ. (๔ + ๓๓ = ๓๗)

[๓๒] เนกฺขมฺมํ อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, กามจฺจนฺทํ ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ. ยา จ อิทฺธิ ยญฺุจ ปาฎฺิหาริยํ, อิทํ วุจฺจติ อิทฺธิปาฎฺิหาริยํ. อพฺยาปาโท อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, พฺยาปาทํ ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ. ยา จ อิทฺธิ ยญฺุจ ปาฎฺิหาริยํ, อิทํ วุจฺจติ อิทฺธิปาฎฺิหาริยํ. อาโลกสณฺญา อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, ถีนมิตฺถํ ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ ๕เปฯ อรรหตฺตมคฺโค อิชฺฌตฺตีติ อิทฺธิ, สพุเพ กิลเส ปฏฺิหฺรตฺตีติ ปาฎฺิหาริยํ. ยา จ อิทฺธิ ยญฺุจ ปาฎฺิหาริยํ, อิทํ วุจฺจติ อิทฺธิปาฎฺิหาริยณฺติ.

ปาฎฺิหาริยกา นิฏฺิจิตา.

๗. สมสฺสีสกา

[๓๓] สพุพณฺมมานํ สมฺมาสมฺมุจฺเจเท นิโรธฺ จ อนฺุปฏฺุจฺจานตา ปณฺุญา สมสฺสีสฺสุเจถานํ.

สพุพณฺมมานนฺติ : ปณฺุจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตฺนานิ อญฺุจารส ธาตุโย กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา กามาวจฺรา ธมฺมา รุปาวจฺรา ธมฺมา อรุปาวจฺรา ธมฺมา อปริยาปนฺนา ธมฺมา.

สมฺมาสมฺมุจฺเจเทติ : เนกฺขมฺเมเน กามจฺจนฺทํ สมฺมา สมฺมุจฺฉินฺทติ, อพฺยาปาเทน

พญาปาท์ สมุมา สมุจฉินุทติ, อาโลกสณฺณาย ถีนมิทฺธํ สมุมา สมุจฉินุทติ, อวิกฺเขเปน อุตฺตจํ สมุมา สมุจฉินุทติ, ฐมฺมวตฺถาเนน วิจิกิจฺจํ สมุมา สมุจฉินุทติ, ฌาณน อวิชฺขํ สมุมา สมุจฉินุทติ, ปามุชฺเชน อรตี สมุมา สมุจฉินุทติ, ปจฺมชฺฌาเนน นีวรณ สมุมา สมุจฉินุทติ ๕เปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลส สมุมา สมุจฉินุทติ.

นิโรธติ : เนกฺขมฺเมน กามจฺจนุทํ นิโรธติ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาท์ นิโรธติ, อาโลกสณฺณาย ถีนมิทฺธํ นิโรธติ, อวิกฺเขเปน อุตฺตจํ นิโรธติ, ฐมฺมวตฺถาเนน วิจิกิจฺจํ นิโรธติ, ฌาณน อวิชฺขํ นิโรธติ, ปามุชฺเชน อรตี นิโรธติ, ปจฺมชฺฌาเนน นีวรณ นิโรธติ ๕เปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลส นิโรธติ.

อนุปฺปฺจฺจานตาติ : เนกฺขมฺมํ ปฏฺลิทฺตสฺส กามจฺจนุทํ น อฺปฺปฺจฺจติ, อพฺยาปาท์ ปฏฺลิทฺตสฺส พฺยาปาโท น อฺปฺปฺจฺจติ, อาโลกสณฺณํ ปฏฺลิทฺตสฺส ถีนมิทฺธํ น อฺปฺปฺจฺจติ, อวิกฺเขเป ปฏฺลิทฺตสฺส อุตฺตจํ น อฺปฺปฺจฺจติ, ฐมฺมวตฺถานํ ปฏฺลิทฺตสฺส วิจิกิจฺจํ น อฺปฺปฺจฺจติ ฌาณํ ปฏฺลิทฺตสฺส อวิชฺชา น อฺปฺปฺจฺจติ, ปามุชฺชํ ปฏฺลิทฺตสฺส อรตี น อฺปฺปฺจฺจติ, ปจฺมชฺฌานํ ปฏฺลิทฺตสฺส นีวรณ น อฺปฺปฺจฺจติ ๕เปฯ อรหตฺตมคฺคํ ปฏฺลิทฺตสฺส สพฺพกิเลสํ น อฺปฺปฺจฺจติ.

สมฺนฺติ : กามจฺจนุทฺตสฺส ปหีนตฺตา เนกฺขมฺมํ สมํ, พฺยาปาทสฺส ปหีนตฺตา อพฺยาปาโท สมํ, ถีนมิทฺตสฺส ปหีนตฺตา อาโลกสณฺณาย สมํ, อุตฺตจฺจสฺส ปหีนตฺตา อวิกฺเขโป สมํ, วิจิกิจฺจาย ปหีนตฺตา ฐมฺมวตฺถานํ สมํ, อวิชฺชาย ปหีนตฺตา ฌาณํ สมํ, อรติยา ปหีนตฺตา ปามุชฺชํ สมํ, นีวรณํ ปหีนตฺตา ปจฺมชฺฌานํ สมํ ๕เปฯ สพฺพกิเลสํ ปหีนตฺตา อรหตฺตมคฺโค สมํ.

สีสฺนฺติ : เตรส สีสฺยานิ : ปลิโพธสีสฺญจ ตณฺหา, วินิพฺนฺธสีสฺญจ¹⁸ มาโน, ปรามาส สีสฺญจ ทิฏฺฐิ, วิกฺเขปสีสฺญจ อุตฺตจํ, สงฺกิเลสสีสฺญจ¹⁹ อวิชฺชา, อธิโมกฺขสีสฺญจ สทฺธา, ปคฺคห สีสฺญจ วีรยํ, อฺปฺปฺจฺจานสีสฺญจ สติ, อวิกฺเขปสีสฺญจ สมฺมาธิ, ทสฺสนสีสฺญจ ปญฺญา, ปวตฺตสีสฺญจ ชีวิตินุทฺริยํ, โคจฺรสีสฺญจ วิโมกฺโข, สงฺขารสีสฺญจ นิโรธติ.

สมสีสกถา นิฏฺฐิตา.

¹⁸ ก. พนฺธสีสฺญจ

¹⁹ ก. กิเลสสีสฺญจ

นิจุจโต ๔เปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทียติ. อนิจุจโต อนุปฺสฺสนฺโต นิจุจสญฺญํ ปชฺหติ ๔เปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชฺหติ; อิมเหิ สตฺตหากาเรหิ เวทน์ อนุปฺสฺสติ. เวทนา อุปฺฏฺจัน, โน สติ, สติ อุปฺฏฺจัน เจว สติ ๑, ตาย สติยา เตน ญาณน ตํ เวทน์ อนุปฺสฺสตีติ; เตน วุจฺจติ เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสนา สติปฺฏฺจันภาวนา.

ภาวนาติ : จตฺสฺโส ภาวนา ๔เปฯ อาเสวนญฺเจน ภาวนา ๔เปฯ อិธฺกจฺโจ ทุกฺขํ เวทน์ ๔เปฯ อทุกฺขมสฺสํ เวทน์ ๔เปฯ จกฺขุสมฺมุสฺสํ เวทน์ ๔เปฯ โสตสมฺมุสฺสํ เวทน์ ๔เปฯ ฆาน สมฺมุสฺสํ เวทน์ ๔เปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชฺหติ; อิมเหิ สตฺตหากาเรหิ เวทน์ อนุปฺสฺสติ. เวทนา อุปฺฏฺจัน, โน สติ, สติ อุปฺฏฺจัน เจว สติ ๑, ตาย สติยา เตน ญาณน ตํ เวทน์ อนุปฺสฺสติ; เตน วุจฺจติ เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสนา สติปฺฏฺจันภาวนา.

ภาวนาติ : จตฺสฺโส ภาวนา ๔เปฯ อาเสวนญฺเจน ภาวนา ๔เปฯ เหวํ เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี วิหฺรติ. (๒)

กถํ จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสี วิหฺรติ ? อिธฺกจฺโจ สฺรคํ จิตฺตํ อนิจุจโต อนุปฺสฺสติ, โน นิจุจโต ๔เปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทียติ. อนิจุจโต อนุปฺสฺสนฺโต นิจุจสญฺญํ ปชฺหติ ๔เปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชฺหติ. อิมเหิ สตฺตหากาเรหิ จิตฺตํ อนุปฺสฺสติ, จิตฺตํ อุปฺฏฺจัน, โน สติ, สติ อุปฺฏฺจัน เจว สติ ๑, ตาย สติยา เตน ญาณน ตํ จิตฺตํ อนุปฺสฺสตีติ; เตน วุจฺจติ จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสนา สติปฺฏฺจันภาวนา.

ภาวนาติ : จตฺสฺโส ภาวนา ๔เปฯ อาเสวนญฺเจน ภาวนา ๔เปฯ

อิธฺกจฺโจ วีตฺรคํ จิตฺตํ ๔เปฯ สฺโทสํ จิตฺตํ. วีตฺโทสํ จิตฺตํ. สฺโมหํ จิตฺตํ. วีตฺโมหํ จิตฺตํ. สฺงฺขิตฺตํ จิตฺตํ. วิกฺขิตฺตํ จิตฺตํ. มหคฺคตํ จิตฺตํ. อมหคฺคตํ จิตฺตํ. สฺอฺตฺตฺรํ จิตฺตํ. อนุตฺตฺรํ จิตฺตํ. สฺมาหิตํ จิตฺตํ. อสฺมาหิตํ จิตฺตํ. วิมฺตฺตํ จิตฺตํ. อวิมฺตฺตํ จิตฺตํ. จกฺขุวิญฺญาณํ. โสตฺวิญฺญาณํ. ฆาน วิญฺญาณํ. ชิวฺหาวิญฺญาณํ. กายวิญฺญาณํ. มโนวิญฺญาณํ อนิจุจโต อนุปฺสฺสติ, โน นิจุจโต ๔เปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทียติ. อนิจุจโต อนุปฺสฺสนฺโต นิจุจสญฺญํ ปชฺหติ ๔เปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชฺหติ. อิมเหิ สตฺตหากาเรหิ จิตฺตํ อนุปฺสฺสติ. จิตฺตํ อุปฺฏฺจัน, โน สติ, สติ อุปฺฏฺจัน เจว สติ ๑, ตาย สติยา เตน ญาณน ตํ จิตฺตํ อนุปฺสฺสติ; เตน วุจฺจติ จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสนา สติปฺฏฺจันภาวนา.

ภาวนาติ : จตฺสฺโส ภาวนา ๔เปฯ อาเสวนญฺเจน ภาวนา ๔เปฯ เหวํ จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสี วิหฺรติ. (๓)

กถํ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ ? อิธฺกจฺโจ จเปตฺวา กายํ จเปตฺวา เวทน์ จเปตฺวา จิตฺตํ ตทวเสเส ฐมฺเม อนิจุจโต อนุปฺสฺสติ, โน นิจุจโต, ทุกฺขโต อนุปฺสฺสติ, โน สุขโต, อนตฺตโต อนุปฺสฺสติ, โน อตฺตโต, นิพฺพินฺหติ, โน นนฺหติ, วิรฺชฺชติ, โน รฺชฺชติ, นิโรธฺติ, โน สมฺเทติ,

ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทียติ. อนิจฺจโต อนุปฺสฺสนฺโต นิจฺจสฺสณฺถํ ปชฺหติ, ทุกฺขโต อนุปฺสฺสนฺโต
 สฺขสฺสณฺถํ ปชฺหติ, อนตฺตโต อนุปฺสฺสนฺโต อตฺตสฺสณฺถํ ปชฺหติ, นิพฺพิณฺหนฺโต นนฺที ปชฺหติ,
 วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชฺหติ, นิโรธฺนฺโต สมุทฺยํ ปชฺหติ, ปฏินิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ ปชฺหติ. อิมฺเห
 สตฺตหากาเรหิ เต ธมฺเม อนุปฺสฺสตี. ธมฺมา อุปฺภูจฺจัน, โน สติ, สติ อุปฺภูจฺจัน เจว สติ จ, ตาย.
 สติยา เตน ภาณน เต ธมฺเม อนุปฺสฺสตี; เตน วุจฺจติ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสฺสนา สติปฺภูจฺจนภาวนา.

ภาวนาติ : จตฺสฺโส ภาวนา, ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนตฺตวตฺตนฺนฺเจน ภาวนา,
 อินฺทฺริยานํ เอกรสฺสฺเจน ภาวนา, ตทฺหฺปคฺวฺริยวาทนฺนฺเจน ภาวนา อาเสวนฺนฺเจน ภาวนา. เอว
 ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสฺสตี วิหฺรตีติ (๕)

สติปฺภูจฺจนกาถา นิฏฺฐิตา.

๙. วิปฺสฺสนากาถา

[๓๖] สวาทฺถินิหฺนํ. โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กณฺฐจฺิ สงฺขารํ นิจฺจโต สมฺนุปฺสฺสนฺโต
 อนุโลมิกาย ฆนฺติยา สมฺนุนาคโต ภวิสฺสตีติ เนตํ จฺานํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ฆนฺติยา อสมฺนุนาคโต
 สมฺมตฺตนิยามํ โยกฺกมิสฺสตีติ เนตํ จฺานํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ อโนกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา
 สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ²³ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ เนตํ จฺานํ วิชฺชติ. (๑)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ สพฺพสงฺขาเร อนิจฺจโต สมฺนุปฺสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ฆนฺติยา
 สมฺนุนาคโต ภวิสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ฆนฺติยา สมฺนุนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ
 โยกฺกมิสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ โยกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา
 อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ. (๒)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กณฺฐจฺิ สงฺขารํ สุขโต สมฺนุปฺสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ฆนฺติยา
 สมฺนุนาคโต ภวิสฺสตีติ เนตํ จฺานํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ฆนฺติยา อสมฺนุนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ
 โยกฺกมิสฺสตีติ เนตํ จฺานํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ อโนกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ
 วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ เนตํ จฺานํ วิชฺชติ. (๓)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ สพฺพสงฺขาเร ทุกฺขโต สมฺนุปฺสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ฆนฺติยา
 สมฺนุนาคโต ภวิสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ฆนฺติยา สมฺนุนาคโต สมฺมตฺตนิยามํ
 โยกฺกมิสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ โยกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา
 อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ. (๔)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กณฺฐจฺิ ธมฺมํ อตฺตโต สมฺนุปฺสฺสนฺโต อนุโลมิกาย ฆนฺติยา

²³ อ. อรหตฺตํ. เหวมฺปฺริปี

สมนุภาคโต ภวิสฺสตีติ เนตํ จานํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ขนฺติยา อสมนุภาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมิสฺสตีติ เนตํ จานํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ อโนกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกิริสฺสตีติ เนตํ จานํ วิชฺชติ. (๕)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กณฺณจิ ฐมฺมํ²⁴ อนตฺตโต สมฺนุสฺสนุโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนุภาคโต ภวิสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนุภาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมิสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกิริสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ. (๖)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ นิพฺพานํ ทุกฺขโต สมฺนุสฺสนุโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนุภาคโต ภวิสฺสตีติ เนตํ จานํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ขนฺติยา อสมนุภาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมิสฺสตีติ เนตํ จานํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ อโนกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกิริสฺสตีติ เนตํ จานํ วิชฺชติ. (๗)

โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ นิพฺพานํ สุขโต สมฺนุสฺสนุโต อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนุภาคโต ภวิสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ, อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมนุภาคโต สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมิสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ, สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมมาโน โสตาปตฺติผลํ วา สกทาคามิผลํ วา อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา สจฺฉิกิริสฺสตีติ จานเมตํ วิชฺชติ. (๘)

[๓๗] กติหากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตี ปฏฺลิภติ, กติหากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมติ ? จตฺตารีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตี ปฏฺลิภติ, จตฺตารีสาย อากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมติ.

กตเมหิ จตฺตารีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตี ปฏฺลิภติ, กตเมหิ จตฺตารีสาย อากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมติ ? ปญฺจกฺขนฺธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺขโต สลฺลโต อฆโต อาพาธโต ปรโต ปโลกโต อีติโต อฺปทุทวโต ภยโต อฺปสคฺคโต จลโต ปภงฺคโต อทุรฺวโต อตาณโต อเลณโต อสรณโต วิตฺตโต ตฺจฺจโต สฺสณฺณโต อนตฺตโต อาทึนฺวโต วิปริณามธมฺมโต อสํารกโต อฆมฺมูลโต วจฺกโต วิภวโต สาสวโต สงฺขโต มารามิสโต ชาติธมฺมโต ชราธมฺมโต พฺยาริธมฺมโต มรณธมฺมโต โสภณธมฺมโต ปริเทวธมฺมโต อฺปายาธมฺมโต สงฺกิเลสิธมฺมโต.

[๓๘] ปญฺจกฺขนฺธ อนิจฺจโต ปสฺสนุโต อนุโลมิกํ ขนฺตี ปฏฺลิภติ, ปญฺจกฺขนฺธ ขนฺธานํ นิโรโธ “นิจฺจํ นิพฺพานนฺ”ติ ปสฺสนุโต สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺธ ทุกฺขโต ปสฺสนุโต อนุโลมิกํ ขนฺตี ปฏฺลิภติ, ปญฺจกฺขนฺธ ขนฺธานํ นิโรโธ “สฺขํ นิพฺพานนฺ”ติ ปสฺสนุโต สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺธ โรคโต ปสฺสนุโต อนุโลมิกํ ขนฺตี ปฏฺลิภติ, ปญฺจกฺขนฺธ ขนฺธานํ นิโรโธ “อาโรคฺยํ นิพฺพานนฺ”ติ ปสฺสนุโต สมฺมตฺตนิยามํ โลกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺธ คณฺขโต ปสฺสนุโต

24 อ. สพุพธมเม

ปัสสนุโต อนุโลมิกัม ขนฺตี ปฏิลภติ, ปญฺจนุํ ขนฺธานํ นิโรโธ “อนุปายาสํ นิพพานนุ”ติ ปัสสนุโต
 สมฺมตฺตนิยามํ โลกุกมฺติ. ปญฺจกฺขนฺธ สงฺกิลฺลิกธมฺมโต ปัสสนุโต อนุโลมิกัม ขนฺตี ปฏิลภติ,
 ปญฺจนุํ ขนฺธานํ นิโรโธ “อสงฺกิลฺลิจฺ นิพพานนุ”ติ ปัสสนุโต สมฺมตฺตนิยามํ โลกุกมฺติ. (๔๐)

[๓๙] อนิจฺจโตติ อนิจฺจานุปัสสนา. ทุกฺขโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. โรคโตติ
 ทุกฺขานุปัสสนา. คณฺหโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. สลฺลโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. อฆโตติ ทุกฺขานุปัสสนา.
 อาพาธโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. ปรโตติ อนตฺตานุปัสสนา. ปโลกโตติ อนิจฺจานุปัสสนา. อีติโตติ.
 ทุกฺขานุปัสสนา. (๑๐)

อุปทฺทวโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. ภายโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. อุปสคฺคโตติ ทุกฺขานุปัสสนา.
 จลโตติ อนิจฺจานุปัสสนา. ปภงฺคโตติ อนิจฺจานุปัสสนา. อทฺฐวโตติ อนิจฺจานุปัสสนา. อตฺถาณโตติ
 ทุกฺขานุปัสสนา. อเลณโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. อสรณโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. วิตฺตโตติ
 อนตฺตานุปัสสนา. (๑๐ = ๒๐)

ตุจฺจโตติ อนตฺตานุปัสสนา. สฺถูณโตติ อนตฺตานุปัสสนา. อนตฺตโตติ
 อนตฺตานุปัสสนา. อาทึนฺวโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. วิปริณามธมฺมโตติ อนิจฺจานุปัสสนา.
 อสารถโตติ อนตฺตานุปัสสนา. อฆมฺมโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. วรฺกโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. วิภวโตติ
 อนิจฺจานุปัสสนา. สาสวโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. (๑๐ = ๓๐)

สงฺขตโตติ อนิจฺจานุปัสสนา. มารามิสโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. ชาติธมฺมโตติ
 ทุกฺขานุปัสสนา. ชรธาธมฺมโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. พฺยาธิธมฺมโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. มรณธมฺมโตติ
 อนิจฺจานุปัสสนา. โสภธมฺมโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. ปริเทวธมฺมโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. อุปายาส
 ธมฺมโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. สงฺกิลฺลิกธมฺมโตติ ทุกฺขานุปัสสนา. (๑๐ = ๔๐)

อิเมหิ จตฺตาลีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกัม ขนฺตี ปฏิลภติ, อิเมหิ จตฺตาลีสาย อากาเรหิ
 สมฺมตฺตนิยามํ โลกุกมฺติ.

อิเมหิ จตฺตาลีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกัม ขนฺตี ปฏิลภนฺตสฺส อิเมหิ จตฺตาลีสาย
 อากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โลกุกมฺนฺตสฺส กติ อนิจฺจานุปัสสนา, กติ ทุกฺขานุปัสสนา, กติ
 อนตฺตานุปัสสนา.

ปญฺจวีสติ อนตฺตานุปัสสนา ปญฺญาส อนิจฺจานุปัสสนา
 สตํ ปญฺจวีสติเจว ยานิ ทุกฺเข ปวฺจฺจเรติ.

วิปัสสนากถา นิฏฺฐิตา.

๑๐. มาติกาภา

[๔๐] นิจฺฉาโต, โมกฺโข วิโมกฺโข, วิชฺชาวิมุตฺติ, อธิสึลํ, อธิจิตฺตํ, อธิปญฺญา, ปสฺสทฺธิ, ฌานํ, ทสฺสนํ, วิสฺสุทฺธิ, เนกฺขมฺมํ, นิสฺสรณํ, ปวิเวโก, ไวสฺสคฺโค, จริยา, ฌานวิโมกฺโข, ภาวนาธิฏฺฐานชรีวิตฺตํ.²⁸ (๑๙)

[๔๑] นิจฺฉาโตติ : เนกฺขมฺเมน กามจฺจนฺทโต นิจฺฉาโต, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทโต นิจฺฉาโต ฯเปฯ ปจฺมชฺฐมาเนน นีวรณฺเหหิ นิจฺฉาโต ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสฺเหหิ นิจฺฉาโต. (๑)

โมกฺโข วิโมกฺโขติ : เนกฺขมฺเมน กามจฺจนฺทโต มุจฺจตีติ โมกฺโข วิโมกฺโข, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทโต มุจฺจตีติ โมกฺโข วิโมกฺโข ฯเปฯ ปจฺมชฺฐมาเนน นีวรณฺเหหิ มุจฺจตีติ โมกฺโข วิโมกฺโข ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสฺเหหิ มุจฺจตีติ โมกฺโข วิโมกฺโข. (๒)

วิชฺชาวิมุตฺตีติ : เนกฺขมฺมํ วิชฺชตีติ วิชฺชา, กามจฺจนฺทโต มุจฺจตีติ วิมุตฺติ. วิชฺชนฺโต มุจฺจติ, มุจฺจนฺโต วิชฺชตีติ วิชฺชาวิมุตฺติ. อพฺยาปาโท วิชฺชตีติ วิชฺชา, พฺยาปาทโต วิมุจฺจตีติ วิมุตฺติ. วิชฺชนฺโต มุจฺจติ, มุจฺจนฺโต วิชฺชตีติ วิชฺชาวิมุตฺติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺโค วิชฺชตีติ วิชฺชา, สพฺพกิเลสฺเหหิ มุจฺจตีติ วิมุตฺติ. วิชฺชนฺโต มุจฺจติ, มุจฺจนฺโต วิชฺชตีติ วิชฺชาวิมุตฺติ. (๓)

อธิสึลํ อธิจิตฺตํ อธิปญฺญาติ : เนกฺขมฺเมน กามจฺจนฺทํ สํวรฺภูเจน สึลวิสฺสุทฺธิ, อวิกฺเขปฺภูเจน จิตฺตวิสฺสุทฺธิ, ทสฺสนนฺภูเจน ทิฏฺฐิวิสฺสุทฺธิ. โย ตตฺถ สํวรฺภูโจ, อโย อธิสึลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปฺภูโจ, อโย อธิจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนนฺภูโจ, อโย อธิปญฺญาสิกฺขา. อพฺยาปาเทน พฺยาปาทํ สํวรฺภูเจน สึลวิสฺสุทฺธิ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสฺ เสงฺ สํวรฺภูเจน สึลวิสฺสุทฺธิ, อวิกฺเขปฺภูเจน จิตฺตวิสฺสุทฺธิ. ทสฺสนนฺภูเจน ทิฏฺฐิวิสฺสุทฺธิ. โย ตตฺถ สํวรฺภูโจ, อโย อธิสึลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปฺภูโจ, อโย อธิจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนนฺภูโจ, อโย อธิปญฺญาสิกฺขา. (๔ – ๖)

ปสฺสทฺธีติ : เนกฺขมฺเมน กามจฺจนฺทํ ปฏิปฺปสฺสมฺภาติ, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทํ ปฏิปฺปสฺสมฺภาติ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสฺ ปฏิปฺปสฺสมฺภาติ. (๗)

ฌานนฺติ : กามจฺจนฺทสฺส ปหีนฺตตา เนกฺขมฺมํ ฌาตฺภูเจน ฌานํ, พฺยาปาทสฺส ปหีนฺตตา อพฺยาปาโท ฌาตฺภูเจน ฌานํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสฺนํ ปหีนฺตตา อรหตฺตมคฺโค ฌาตฺภูเจน ฌานํ. (๘)

ทสฺสนนฺติ : กามจฺจนฺทสฺส ปหีนฺตตา เนกฺขมฺมํ ทิฏฺฐตฺตา ทสฺสนํ, พฺยาปาทสฺส ปหีนฺตตา อพฺยาปาโท ทิฏฺฐตฺตา ทสฺสนํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสฺนํ ปหีนฺตตา อรหตฺตมคฺโค ทิฏฺฐตฺตา ทสฺสนํ. (๙)

วิสฺสุทฺธีติ : กามจฺจนฺทํ ปชฺชนฺโต เนกฺขมฺเมน วิสฺสุทฺตี, พฺยาปาทํ ปชฺชนฺโต

²⁸ อ.ม., อ. ภาวนา, อธิฏฺฐาน, ชรีวิตฺต.

อพฺยาปาเทน วิสฺสุตฺตมฺติ ฯเปฯ สพฺพกิเลสํ ปชฺชนฺโต อรหตฺตมคฺเคน วิสฺสุตฺตมฺติ. (๑๐)

เนกฺขมฺมนฺติ : กามานเมตฺตํ นิสฺสรณํ, ยทิทํ เนกฺขมฺมํ. รูปานเมตฺตํ นิสฺสรณํ, ยทิทํ อารุปรูปํ. ยํ โข ปน กิณฺณจฺจิ ภูตํ สงฺขตํ ปฏฺิจจสมฺบุปฺปนฺนํ, นิโรโธ ตสฺส เนกฺขมฺมํ, พฺยาปาทสฺส อพฺยาปาโท เนกฺขมฺมํ. ถีนมิทฺธสฺส อาโลกสณฺญา เนกฺขมฺมํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ อรหตฺตมคฺโค เนกฺขมฺมํ. (๑๑)

นิสฺสรณนฺติ : กามานเมตฺตํ นิสฺสรณํ, ยทิทํ เนกฺขมฺมํ. รูปานเมตฺตํ นิสฺสรณํ, ยทิทํ อารุปรูปํ. ยํ โข ปน กิณฺณจฺจิ ภูตํ สงฺขตํ ปฏฺิจจสมฺบุปฺปนฺนํ, นิโรโธ ตสฺส นิสฺสรณํ. กามจฺจนฺทสฺส เนกฺขมฺมํ นิสฺสรณํ, พฺยาปาทสฺส อพฺยาปาโท นิสฺสรณํ ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ อรหตฺตมคฺโค นิสฺสรณํ. (๑๒)

ปวิเวโกติ : กามจฺจนฺทสฺส เนกฺขมฺมํ ปวิเวโก. พฺยาปาทสฺส อพฺยาปาโท ปวิเวโก ฯเปฯ สพฺพกิเลสานํ อรหตฺตมคฺโค ปวิเวโก. (๑๓)

ไวสฺสคฺโคติ : เนกฺขมฺเมน กามจฺจนฺทํ ไวสฺสชฺชตีติ ไวสฺสคฺโค, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทํ ไวสฺสชฺชตีติ ไวสฺสคฺโค ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสํ ไวสฺสชฺชตีติ ไวสฺสคฺโค. (๑๔)

จฺริยาติ : กามจฺจนฺทํ ปชฺชนฺโต เนกฺขมฺเมน จฺริติ, พฺยาปาทํ ปชฺชนฺโต อพฺยาปาเทน จฺริติ ฯเปฯ สพฺพกิเลสํ ปชฺชนฺโต อรหตฺตมคฺเคน จฺริติ. (๑๕)

ฌานวิโมกฺโขติ : เนกฺขมฺมํ ฌายตีติ ฌานํ, กามจฺจนฺทํ ฌาเปตีติ ฌานํ, ฌายนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌายนฺตีติ ฌมฺมา, ฌาเปนฺตีติ กิเลสํ, ฌาเต จ ฌาเป จ ชานาตีติ ฌานฌายี²⁹ อพฺยาปาโท ฌายตีติ ฌานํ, พฺยาปาทํ ฌาเปตีติ ฌานํ ฯเปฯ อาโลกสณฺญา ฌายตีติ ฌานํ, ถีนมิทฺธํ ฌาเปตีติ ฌานํ ฯเปฯ อรหตฺตมคฺโค ฌายตีติ ฌานํ, สพฺพกิเลสํ ฌาเปตีติ ฌานํ, ฌายนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌายนฺตีติ ฌมฺมา, ฌาเปนฺตีติ กิเลสํ, ฌาเต จ ฌาเป จ ชานาตีติ ฌานฌายี.³⁰ (๑๖)

[๔๒] ภาวนาธิกฺขานชฺีวิตนฺติ : กามจฺจนฺทํ ปชฺชนฺโต เนกฺขมฺมํ ภาวเตตีติ ภาวนา สมฺปนฺโน, เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตํ อธิกฺขานตีติ อธิกฺขานสมฺปนฺโน, สุวายํ เอวํ ภาวนาสมฺปนฺโน อธิกฺขานสมฺปนฺโน สมํ ชฺีวติ. โน วิสมํ, สมฺมา ชฺีวติ, โน มิจฺฉา. วิสฺสุทฺธํ ชฺีวติ, โน กิลฺิณฺณนฺติ อาชฺีว สมฺปนฺโน. สุวายํ เอวํ ภาวนาสมฺปนฺโน อธิกฺขานสมฺปนฺโน อาชฺีวสมฺปนฺโน ยถฺยทฺธทฺธ ปริสํ อฺุปสงฺกมฺติ ยทิทํ ชฺิตฺติยปริสํ ยทิทํ พุรฺาหฺมณฺปริสํ ยทิทํ คหฺปติปริสํ ยทิทํ สมณฺปริสํ วิสฺวารโท อฺุปสงฺกมฺติ อมฺงฺกุฏฺโต, ตํ กิสฺสเหตุ ? ตถา หิ โส ภาวนาสมฺปนฺโน อธิกฺขานสมฺปนฺโน อาชฺีวสมฺปนฺโน.

29 ก. ฌานวิโมกฺโข

30 ก. ฌานวิโมกฺโข

พญาปาทำ ปชหนุโต อพญาปาทำ ภาเวตีติ ภาวนาสมุปนุโน ๕เปฯ ถีนมิทฐิ ปชหนุโต
 อาโลกสณฺณํ ภาเวตีติ ภาวนาสมุปนุโน ๕เปฯ อุตฺถจฺจํ ปชหนุโต อวิกฺเขป ภาเวตีติ ภาวนา
 สมุปนุโน ๕เปฯ วิจิกิจฺจํ ปชหนุโต ฐมฺมวตฺถานํ ภาเวตีติ ภาวนาสมุปนุโน ๕เปฯ อวิชฺชํ ปชหนุโต
 วิชฺชํ ภาเวตีติ ภาวนาสมุปนุโน ๕เปฯ อรตี ปชหนุโต ปามุชฺชํ ภาเวตีติ ภาวนาสมุปนุโน ๕เปฯ
 นีวรณฺ๓³¹ ปชหนุโต ปจฺมชฺชฺชานํ ภาเวตีติ ภาวนาสมุปนุโน ๕เปฯ สพุพ กิเลสฺ ปชหนุโต
 อรหตฺตมคฺคํ ภาเวตีติ ภาวนาสมุปนุโน. อรหตฺตมคฺควเสน จิตฺตํ อธิจฺจฺจตีติ อธิจฺจฺจานสมุปนุโน.
 สุวายํ เอรํ ภาวนาสมุปนุโน อธิจฺจฺจานสมุปนุโน สมํ ชีวตี, โน วิสมํ, สมฺมา ชีวตี, โน มิจฺฉา, วิสุทฺธิ
 ชีวตี, โน กิลิฏฺฏจฺจนฺตี อาชีวสมุปนุโน. สุวายํ เอรํ ภาวนาสมุปนุโน อธิจฺจฺจานสมุปนุโน อาชีว.
 สมุปนุโน ยถฺยทเวท ปริสํ อฺปฺสงฺกมตี ยถิ ชตฺตยปริสํ ยถิ พุราหฺมณฺปริสํ ยถิ คหปตีปริสํ ยถิ
 สมณฺปริสํ วิสารทอ อฺปฺสงฺกมตี อมฺงฺกุฏโต, ตํ กิสฺสเหตุ ? ตถา หิ โส ภาวนาสมุปนุโน อธิจฺจฺจาน
 สมุปนุโน อาชีวสมุปนุโนตี. (๓ - ๑๙)

มาติกากถา นิฏฺฐิตา.

ปญฺญาวคฺโค ตติโย.

ตสฺสุทฺธานํ

ปญฺญา อิทฺธิ อภิสฺมโย
 ปาฏิหาริ สมสฺสี
 ตติเย ปญฺญาวคฺคมฺหิ
 มหาวคฺโค ยฺคุนทฺโธ
 ตโยว วคฺคา อิมฺมฺหิ³²
 อนนฺตณยมคฺเคสุ
 นภํ จ ตารกาภิณฺณํ
 กถิกานํ วิสาลาเย

วิเวโก จริยปญฺจโม
 สติปญฺจานา วิปฺสฺสนา
 มาติกาย จ เต ทสฺสตี.
 ปญฺญาวคฺโค จ นามโต
 ปฏิสมฺภิตาปกรณ.
 คมฺภีโร สาคฺฐูปโม
 ฐโล ชาตฺสฺสโร ยถา
 โยคีนํ ฅาณฺชิตนฺนฺตี.

ปฏิสมฺภิตามคฺคปาลี นิฏฺฐิตา.

³¹ ก. นีวรณํ

³² ฉ.ม. ติวคฺโค ยสฺส วิกฺเขโป

๓. อภิสมยกถา ว่าด้วยการตรัสรู้

[๑๙] คำว่า การตรัสรู้ อธิบายว่า ตรัสรู้ด้วยอะไร คือ ตรัสรู้ด้วยจิต
ตรัสรู้ด้วยจิตหรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลผู้ไม่มีญาณ ก็ตรัสรู้ได้ บุคคลผู้ไม่มี ญาณตรัสรู้ไม่ได้
ตรัสรู้ด้วยญาณ

ตรัสรู้ด้วยญาณหรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลผู้ไม่มีจิตก็ตรัสรู้ได้ บุคคลผู้ไม่มีจิตก็ตรัสรู้ไม่ได้ ตรัสรู้
ได้ด้วยจิตและด้วยญาณ

ตรัสรู้ได้ด้วยจิตและญาณหรือ ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยกามาวจรจิตและญาณนะชิ ตรัสรู้
ด้วยกามาวจรจิตและญาณไม่ได้

ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยรูปาวจรจิตและญาณนะชิ ตรัสรู้ด้วยรูปาวจรจิตและญาณไม่ได้
ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยอรุปาวจรจิตและญาณนะชิ ตรัสรู้ด้วยอรุปาวจรจิต และญาณไม่ได้
ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยกัมมัชฌกตาคจิตและญาณนะชิ ตรัสรู้ด้วยกัมมัชฌกตาคจิตและญาณ
ไม่ได้

ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยสังขานูโลมิกจิตและญาณนะชิ ตรัสรู้ด้วยสังขานู โลมิกจิตและ
ญาณไม่ได้

ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยจิตที่เป็นอดีตและญาณนะชิ ตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็น อดีตและญาณไม่
ได้

ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยจิตที่เป็นอนาคตและญาณนะชิ ตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นอนาคตและ
ญาณไม่ได้

ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยโลกียจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณนะชิ ตรัสรู้ด้วยโลกียจิตที่เป็น
ปัจจุบันและญาณไม่ได้ (แต่)ตรัสรู้ได้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณใน ขณะแห่งโลกุตตรมรรค

ตรัสรู้ได้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณในขณะแห่งโลกุตตรมรรค เป็นอย่างไร

คือ ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค จิตเป็นใหญ่ในการให้เกิดขึ้นและเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งญาณ³³
จิตที่สัมปยุตด้วยญาณนั้นมีนิโรธเป็นโคจร³⁴ ญาณเป็นใหญ่ในการ เห็นและเป็นเหตุเป็นปัจจัย แห่งจิต
ญาณที่สัมปยุตด้วยจิตนั้นมีนิโรธเป็นโคจร ย่อมตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบัน และด้วยญาณในขณะแห่งโลกุ
ตตรมรรคอย่างนี้

[๒๐] ถาม : การตรัสรู้มีเท่านี้หรือ

ตอบ : ไม่ใช่มีเท่านี้ ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค การตรัสรู้คือความเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฐิ การ
ตรัสรู้คือความตริกวรช ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ การตรัสรู้คือการกำหนด ชื่อว่าสัมมาวาจา การตรัสรู้คือ
สมุทฐาน ชื่อว่าสัมมากัมมันตะ การตรัสรู้คือความผ่องแผ้ว ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ การตรัสรู้คือความตั้งมั่น ชื่อ
ว่าสัมมาสติ การตรัสรู้คือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสัมมาสมาธิ

³³ ญาณ ในที่นี้หมายถึงมัคคญาณ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๙/๓๕๓)

³⁴ มีนิโรธเป็นโคจร หมายถึงมีนิพพานเป็นอารมณ์ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๙/๓๕๓)

การตรัสรู้คือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ การตรัสรู้คือการพิจารณา ชื่อว่าอุเบกขา สัมโพชฌงค์

การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสังกัปปะ การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ชื่อว่าสติพละ การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหว เพราะอุทัจจะ ชื่อว่าสมาธิพละ การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหว เพราะอวิชา ชื่อว่า ปัญญาพละ

การตรัสรู้คือความน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสังกัปปะ การตรัสรู้คือการประคองไว้ ชื่อว่าวิริยพละ การตรัสรู้คือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ การตรัสรู้คือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ การตรัสรู้คือความเห็น ชื่อว่าปัญญาสัมโพชฌงค์

การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าพละ เพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหว การตรัสรู้ที่ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะนำออก การตรัสรู้ที่ชื่อว่ามรรค เพราะมีสภาวะเป็นเหตุ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสติปัญญา เพราะมีสภาวะตั้งมั่น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสัมมัปปธาน เพราะมีสภาวะดำรงไว้ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอิทธิบาท เพราะมีสภาวะให้สำเร็จ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสังกัปปะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสมณะ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสมณะและวิปัสสนา เพราะมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ลงเลยกัน

การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสีลวิสุทธิตี เพราะมีสภาวะสำรวม การตรัสรู้ที่ชื่อว่าจิตตวิสุทธิตี เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าทัญญู เพราะมีสภาวะเห็น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอภิมกข์ เพราะมีสภาวะหลุดพ้น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าวิชา³⁵ เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง การตรัสรู้ที่ชื่อว่าวิมุติ³⁶ เพราะมีสภาวะสละ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด การตรัสรู้ที่ชื่อว่าฉันทะ เพราะมีสภาวะเป็นมูลเหตุ การตรัสรู้ที่ชื่อว่ามนสิการ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าผัสสะ เพราะมีสภาวะเป็นที่รวม การตรัสรู้ที่ชื่อว่าเวทนา เพราะมีสภาวะเป็นที่ประชุม การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีสภาวะเป็นประธาน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสติ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะเป็นธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมนั้น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะเป็นแก่นสาร การตรัสรู้ที่ชื่อว่า ธรรมที่ยิ่งลงสู่มตะคืออินิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด

[๒๑] ถาม : การตรัสรู้มีเท่านี้หรือ

ตอบ : ไม่ใช่มีเท่านี้ ในขณะที่แห่งโสดาปัตติมรรค การตรัสรู้คือความเห็น ชื่อว่าสัมมาทัญญู ฯลฯ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่ยิ่งลงสู่มตะคืออินิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด

ถาม : การตรัสรู้มีเท่านี้หรือ

ตอบ : ไม่ใช่มีเท่านี้ ในขณะที่แห่งโสดาปัตติผล การตรัสรู้คือความเห็น ชื่อว่า สัมมาทัญญู ฯลฯ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอนุปปาตญาณ เพราะมีสภาวะระงับ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าฉันทะ เพราะมีสภาวะเป็นมูล ฯลฯ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่ยิ่งลงสู่มตะคืออินิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด

³⁵ วิชา ในที่นี้หมายถึงมัคคญาณ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๓๕๔)

³⁶ วิมุตติ ในที่นี้หมายถึงสมุจเฉตวิมุตติ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๓๕๔)

ถาม : การตรัสรู้มีเท่านี้หรือ

ตอบ : ไม่ใช่มีเท่านี้ ในขณะที่แห่งสกทาคามีมรรค ฯลฯ ในขณะที่แห่งสกทาคามีผล ฯลฯ ในขณะแห่งอนาคามีมรรค ฯลฯ ในขณะแห่งอนาคามีผล ฯลฯ ในขณะแห่งอรหัตตมรรค ฯลฯ ในขณะแห่งอรหัตตผล การตรัสรู้คือความเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ การตรัสรู้คือความตรึกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอนุปาทญาณ เพราะมีสภาวะระงับ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าฉันทะ เพราะมีสภาวะเป็นมูล ฯลฯ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่ยังลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด

บุคคลนี้นั้นย่อมละกิเลสได้ คือ ละกิเลสที่เป็นอดีตได้ ละกิเลสที่เป็นอนาคตได้ (และ) ละกิเลสที่เป็นปัจจุบันได้

คำว่า **ละกิเลสที่เป็นอดีตได้** อธิบายว่า บุคคลละกิเลสที่เป็นอดีตได้หรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลนั้นก็ทำกิเลสที่สิ้นแล้วให้สิ้นไป ทำกิเลสที่ดับแล้วให้ดับไป ทำกิเลสที่ปราศจากแล้วให้ปราศจากไป ทำกิเลสที่หมดแล้วให้หมดไป ละกิเลสที่เป็นอดีตซึ่งไม่มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าละกิเลสที่เป็นอดีตไม่ได้

คำว่า **ละกิเลสที่เป็นอนาคตได้** อธิบายว่า บุคคลละกิเลสที่เป็นอนาคตได้ หรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลนั้นก็ละกิเลสที่ยังไม่เกิด ละกิเลสที่ยังไม่บังเกิด ละกิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้น ละกิเลสที่ยังไม่ปรากฏ ละกิเลสที่เป็นอนาคตซึ่งไม่มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าละกิเลสที่เป็นอนาคตไม่ได้

คำว่า **ละกิเลสที่เป็นปัจจุบันได้** อธิบายว่า บุคคลละกิเลสที่เป็นปัจจุบันได้ หรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลผู้กำหนดก็ละระคาะได้ ผู้ขัดเคืองก็ละโทสะได้ ผู้หลงก็ละ โมหะได้ ผู้มีมานะผูกพันก็ละมานะได้ ผู้ถือทิฏฐิผิดก็ละทิฏฐิได้ ผู้ถึงความฟุ้งซ่าน ก็ละอุทธัจจะได้ ผู้ลังเลไม่แน่ใจก็ละวิจิกิจฉาได้ ผู้มีเรี่ยวแรงก็ละอนุสัยได้ ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว³⁷เป็นธรรมคู่กันเป็นไปด้วยกัน มัคคภาวนาที่มีความหมั่นหมองด้วยกิเลสนั้นก็ยังมีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าละกิเลสที่เป็นอดีตไม่ได้ ละกิเลสที่เป็นอนาคตไม่ได้ (และ) ละกิเลสที่เป็นปัจจุบันไม่ได้

บุคคลละกิเลสที่เป็นอดีตไม่ได้ ละกิเลสที่เป็นอนาคตไม่ได้ (และ) ละกิเลสที่เป็นปัจจุบันไม่ได้ หรือ ถ้าอย่างนั้น มัคคภาวนาก็ไม่มี การทำผลให้แจ้งก็ไม่มี การละกิเลสก็ไม่มี ธรรมาภิสมัยก็ไม่มี มัคคภาวนามีอยู่ การทำผลให้แจ้งก็มีอยู่ การละกิเลสก็มีอยู่ ธรรมาภิสมัยก็มีอยู่ เหมือนอะไร เหมือนต้นไม้กำลังรู้นยังไม่เกิดผล บุรุษเพิ่งตัดต้นไม้ที่ราก ผลที่ยังไม่เกิดของต้นไม้นั้นก็เกิดไม่ได้ ที่ยังไม่บังเกิดก็บังเกิดไม่ได้ ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏไม่ได้

ความเกิดขึ้นเป็นเหตุ ความเกิดขึ้นเป็นปัจจัยแห่งความบังเกิดของกิเลสทั้งหลาย จิตเห็นโทษในความเกิดขึ้นแล้วจึงแล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีความเกิดขึ้น เพราะจิตแล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีความเกิดขึ้น กิเลสที่พึงบังเกิดเพราะความเกิดขึ้นเป็นปัจจัย ที่ยังไม่เกิดก็เกิดไม่ได้ ที่ยังไม่บังเกิดก็บังเกิดไม่ได้ ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏไม่ได้ ก็ฉนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดับ ทุกข์จึงดับด้วยประการฉะนี้

ความเป็นไปเป็นเหตุ ...

นิमितเป็นเหตุ ...

³⁷ ธรรมฝ่ายดำ หมายถึงอกุศลธรรม ธรรมฝ่ายขาว หมายถึงกุศลธรรม (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๑/๓๕๔-๓๕๕)

กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นเหตุ กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นปัจจัย แห่งความบังเกิดของกิเลสทั้งหลาย จิตเห็นโทษในกรรมเป็นเครื่องประมวลมาแล้ว จึงแล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมา เพราะจิตแล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมา กิเลสที่พึงบังเกิดเพราะกรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นปัจจัย ที่ยังไม่เกิดก็เกิดไม่ได้ ที่ยังไม่บังเกิดก็บังเกิดไม่ได้ ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏไม่ได้ เพราะเหตุดับ ทุกข์จึงดับด้วยประการฉะนี้ มัคคภาวนาจึงมีอยู่ การทำผลให้แจ้งก็มีอยู่ การละกิเลสก็มีอยู่ ธรรมาภิสมัยก็มีอยู่ด้วยประการฉะนี้

อภิสมยกถา จบ

๔. วิเวกถา

ว่าด้วยวิเวก

[๒๒]. เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง การงานนั้นทั้งหมดบุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำกันได้ การงานที่ต้องทำด้วยกำลังนี้ บุคคลย่อมทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ฉันใด ภิกษุอาศัยศีล^{๓๘} ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาทิฐิที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในไวสัคคะ (ความสละ) เจริญสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ เจริญสัมมาวาจา ฯลฯ เจริญสัมมากัมมันตะ ฯลฯ เจริญสัมมาอาชีวะ ฯลฯ เจริญสัมมาวายามะ ฯลฯ เจริญสัมมาสติ ฯลฯ เจริญสัมมาสมาธิที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในไวสัคคะ ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้อย่างนี้

[๒๓] ภิกษุทั้งหลาย พืชคามและภุตคาม^{๓๙}เหล่าใดเหล่าหนึ่ง พืชคามและ ภุตคามเหล่านั้นทั้งหมดอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ พืชคามและภุตคามเหล่านี้ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ด้วยประการฉะนี้ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน อาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาทิฐิที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในไวสัคคะ เจริญสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ เจริญสัมมาวาจา ฯลฯ เจริญสัมมากัมมันตะ ฯลฯ เจริญสัมมาอาชีวะ ฯลฯ เจริญสัมมาวายามะ ฯลฯ เจริญสัมมาสติ ฯลฯ เจริญสัมมาสมาธิที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ

๓๘ **ศีล** ในที่นี้หมายถึงจตุปาริสุทธิศีล ๔ (คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวะปาริสุทธิศีล และ ปัจจัยสันนิสสิตศีล) (ช.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๓๕๗)

๓๙ **พืชคาม** หมายถึงพืช ๕ อย่าง คือ พืชจากราก พืชจากต้น พืชจากยอด พืชจากข้อ และพืชจากพืช **ภุตคาม** หมายถึงเริ่มตั้งแต่หน่อเขียวสมบุรณ์ (ช.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๓๕๗)

น้อมไปในโอสถศคคะ ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรค มีองค์ ๘ ย่อมถึงความ
เจริญงอกงามไปพลุลยในธรรมทั้งหลายอย่างนี้แล

๑. มัคคังคนิทเทศ แสดงองค์แห่งมรรค

[๒๔] สัมมาทิฏฐิมิวเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโอสถศคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒⁴⁰

สัมมาสังกัปปะ ฯลฯ

สัมมาวาจา ฯลฯ

สัมมากัมมันตะ ฯลฯ

สัมมาอาชีวะ ฯลฯ

สัมมาวายามะ ฯลฯ

สัมมาสติ ฯลฯ

สัมมาสมาธิมีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโอสถศคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒

สัมมาทิฏฐิมิวเวก ๕ อะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภณวิเวก (สังัดด้วยข่มไว้)
๒. ตทังควิเวก (สังัดด้วยองค์นั้น ๆ)
๓. สมุจเฉทวิเวก (สังัดด้วยตัดขาด)
๔. ปฏิปัสสัทธิวิเวก (สังัดด้วยสงบระงับ)
๕. นิสสรณวิเวก (สังัดด้วยสลัดออกได้)

วิเวกในการข่มนิวรรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน วิเวกในการละทิฏฐิด้วยองค์ นั้น ๆ ของภิกษุผู้
เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการฆ่าแรกกิเลส สมุจเฉทวิเวกของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ให้ความสิ้นไป
ปฏิปัสสัทธิวิเวกในขณะแห่งผลและนิสสรณวิเวกที่เป็นความดับคือนิพพาน สัมมาทิฏฐิมิวเวก ๕ นี้ ภิกษุ
เกิดขึ้นทะ น้อมไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่น⁴¹ด้วยดีในวิเวก ๕ นี้

สัมมาทิฏฐิมิวีราคะ ๕ อะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภณวิราคะ (คลายกำหนดด้วยข่มไว้)
๒. ตทังควิราคะ (คลายกำหนดด้วยองค์นั้น ๆ)
๓. สมุจเฉทวิราคะ (คลายกำหนดด้วยตัดขาด)
๔. ปฏิปัสสัทธิวิราคะ (คลายกำหนดด้วยสงบระงับ)
๕. นิสสรณวิราคะ (คลายกำหนดด้วยสลัดออกได้)

วิราคะในการข่มนิวรรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน วิราคะในการละทิฏฐิด้วยองค์นั้น ๆ ของ
ภิกษุผู้เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการฆ่าแรกกิเลส สมุจเฉทวิราคะของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ให้ความ

40 นิสสัย ๑๒ ได้แก่ ในวิเวกมีนิสสัย ๓ วิราคะมีนิสสัย ๓ นิโรธมีนิสสัย ๓ โอสถศคคะมีนิสสัย ๓ (๓ คูณ ๔ เป็น ๑๒) (ขุ.ป.อ.
(บาลี) ๒/๒๔/๓๕๘-๓๕๙)

41 ฉันทะ ศรัทธา และจิต ในที่นี้ชื่อว่า นิสสัย

ความสิ้นไป ปฏิบัติสัททวิราคะในขณะที่แห่งผล และนิสสรณวิราคะที่เป็นความดับคือนิพพาน สัมมาทิฏฐิมิ
วิราคะ ๕ นี้ ภิกษุเกิดขึ้นทะ นอมไป ด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิราคะ ๕ นี้

สัมมาทิฏฐิมิโรธ ๕ ะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภนนิโรธ (ดับด้วยข่มไว้)
๒. ตทังคนิโรธ (ดับด้วยองค์นั้น ๆ)
๓. สมุจเฉทนิโรธ (ดับด้วยตัดขาด)
๔. ปฏิบัติสัทธินิโรธ (ดับด้วยสงบระงับ)
๕. นิสสรณนิโรธ (ดับด้วยสลัดออกได้)

นิโรธในการข่มนิรวรณของภิกษุผู้เจริญปฐุมมถาน นิโรธในการละทิฏฐิด้วยองค์นั้น ๆ ของภิกษุผู้
เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการฆ่าแรกกิเลส สมุจเฉทนิโรธของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ให้ความสิ้นไป
ปฏิบัติสัทธินิโรธในขณะที่แห่งผลและนิสสรณ-นิโรธที่เป็นความดับคืออมตธาตุ สัมมาทิฏฐิมิโรธ ๕ นี้ ภิกษุ
เกิดขึ้นทะ นอมไป ด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในนิโรธ ๕ นี้

สัมมาทิฏฐิมิโอสัคคะ ๕ ะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภนโอสัคคะ (สละด้วยข่มไว้)
๒. ตทังคโอสัคคะ (สละด้วยองค์นั้น ๆ)
๓. สมุจเฉทโอสัคคะ (สละด้วยตัดขาด)
๔. ปฏิบัติสัทธินโอสัคคะ (สละด้วยสงบระงับ)
๕. นิสสรณโอสัคคะ (สละด้วยสลัดออกได้)

โอสัคคะในการข่มนิรวรณของภิกษุผู้เจริญปฐุมมถาน โอสัคคะในการละทิฏฐิด้วยองค์นั้น ๆ
ของภิกษุผู้เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการฆ่าแรกกิเลส สมุจเฉทโอสัคคะของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่
ให้ความสิ้นไป ปฏิบัติสัทธินโอสัคคะในขณะที่แห่งผล และนิสสรณโอสัคคะที่เป็นความดับคือนิพพาน
สัมมาทิฏฐิมิโอสัคคะ ๕ นี้ ภิกษุ เกิดขึ้นทะ นอมไป ด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในโอสัคคะ ๕ นี้

สัมมาทิฏฐิ มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโอสัคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒ นี้

[๒๕] สัมมาสังกัปปะ ๗๗ สัมมาวาจา ๗๗ สัมมากัมมันตะ ๗๗ สัมมาอาชีวะ ๗๗

สัมมาวายามะ ๗๗ สัมมาสติ ๗๗

สัมมาสมาธิมีวิเวก ๕ ะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภนวิเวก
๒. ตทังควิเวก
๓. สมุจเฉทวิเวก
๔. ปฏิบัติสัทธินวิเวก
๕. นิสสรณวิเวก

วิเวกในการข่มนิรวรณของภิกษุผู้เจริญปฐุมมถาน วิเวกในการละทิฏฐิด้วยองค์นั้น ๆ ของภิกษุผู้
เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการฆ่าแรกกิเลส สมุจเฉทวิเวกของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ให้ความสิ้นไป
ปฏิบัติสัทธินวิเวกในขณะที่แห่งผลและนิสสรณวิเวกที่เป็นความดับคือนิพพาน สัมมาสมาธิมีวิเวก ๕ นี้ ภิกษุ
เกิดขึ้นทะ นอมไป ด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้

สัมมาสมาธิมีวิราคะ ๕ ะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภนวิราคะ
๒. ตทังควิราคะ

๓. สมุจเฉทวิราคะ ๔. ปฏิปัสสัทธิวิราคะ

๕. นิสสรณวิราคะ

วิราคะในการข่มนิรวรณของภิกษุผู้เจริญปฐุมณาน วิราคะในการละปฏิญญิตัวของคันั้น ๆ ของภิกษุผู้เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการขำแรกกิเลส สมุจเฉทวิราคะของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ไให้ถึงความสิ้นไป ปฏิปัสสัทธิวิราคะในขณะผลและนิสสรณวิราคะที่เป็นความดับคืออนิพพาน สัมมาสมาธิมีวิราคะ ๕ นี้ ภิกษุเกิดฉันทะ นอมไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิราคะ ๕ นี้

สัมมาสมาธิมีนิโรธ ๕ อะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภณนิโรธ ๒. ตทังคนิโรธ

๓. สมุจเฉทนิโรธ ๔. ปฏิปัสสัทธินิโรธ

๕. นิสสรณนิโรธ

นิโรธในการข่มนิรวรณของภิกษุผู้เจริญปฐุมณาน นิโรธในการละปฏิญญิตัวของคันั้น ๆ ของภิกษุผู้เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการขำแรกกิเลส สมุจเฉทนิโรธของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ไให้ถึงความสิ้นไป ปฏิปัสสัทธินิโรธในขณะผลและนิสสรณนิโรธที่เป็นความดับคืออมตธาตु สัมมาสมาธิมีนิโรธ ๕ นี้ ภิกษุเกิดฉันทะ นอมไป ด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในนิโรธ ๕ นี้

สัมมาสมาธิมีไวสัคคะ ๕ อะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภณไวสัคคะ ๒. ตทังคไวสัคคะ

๓. สมุจเฉทไวสัคคะ ๔. ปฏิปัสสัทธิไวสัคคะ

๕. นิสสรณไวสัคคะ

ไวสัคคะในการข่มนิรวรณของภิกษุผู้เจริญปฐุมณาน ไวสัคคะในการละปฏิญญิตัวของคันั้น ๆ ของภิกษุผู้เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการขำแรกกิเลส สมุจเฉทไวสัคคะของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ไให้ถึงความสิ้นไป ปฏิปัสสัทธิไวสัคคะในขณะผลและนิสสรณไวสัคคะที่เป็นความดับคืออนิพพาน สัมมาสมาธิมีไวสัคคะ ๕ นี้ ภิกษุเกิดฉันทะ นอมไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในไวสัคคะ ๕ นี้

สัมมาสมาธิมีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีไวสัคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒ นี้

[๒๖] ภิกษุทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง การงาน นั้นทั้งหมดบุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่ต้อง ทำด้วยกำลังนี้บุคคลย่อมทำได้ด้วยประการฉะนี้ แมฉันใด ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ ภิกษุผู้เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมทั้งหลาย ฯลฯ ภิกษุผู้เจริญ ทำให้มากซึ่งพละ ๕ ฯลฯ ภิกษุผู้เจริญ ทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมทั้งหลาย ฯลฯ ภิกษุผู้เจริญ ทำให้มากซึ่งอินทริย์ ๕ ฯลฯ

พืชคามและภุตคามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พืชคามและภุตคามเหล่านั้นทั้งหมด อาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้ พืชคามและภุตคามเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ด้วยประการฉะนี้ แมฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน อาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอินทริย์ ๕ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมทั้งหลาย

ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอินทริย์ ๕ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมทั้งหลาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัย

เจริญสัทนินทรีย์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ
 เจริญวิริยินทรีย์ ฯลฯ
 เจริญสตินทรีย์ ฯลฯ
 เจริญสมาธินทรีย์ ฯลฯ
 เจริญปัญญาธิปไตยที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ
 ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ ย่อมถึงความเจริญงอกงาม
 ไพบูรณ์ในธรรมทั้งหลาย อย่างนี้แล

๒. อินทรีย์นิทเทศ

แสดงอินทรีย์

[๒๗] สัทนินทรีย์มีวิเวก & มีวิราคะ & มีนิโรธ & มีโอสถัคคะ & มีนิสสัย ๑๒

วิริยินทรีย์ ฯลฯ

สตินทรีย์ ฯลฯ

สมาธินทรีย์ ฯลฯ

ปัญญาธิปไตยมีวิเวก & มีวิราคะ & มีนิโรธ & มีโอสถัคคะ & มีนิสสัย ๑๒

สัทนินทรีย์มีวิเวก ๕ อะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภณวิเวก
๒. ตทังควิเวก
๓. สมุจเฉทวิเวก
๔. ปฏิปัสสัทธิวิเวก
๕. นิสสรณวิเวก

วิเวกในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน วิเวกในการละทิ้งธุลีด้วยองค์นั้น ๆ ของภิกษุผู้
 เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการฆ่าแรกกิเลส สมุจเฉทวิเวกของภิกษุผู้ เจริญโลกุตตรมรรคที่ให้ถึงความสิ้นไป
 ปฏิปัสสัทธิวิเวกในขณะผลและนิสสรณ-วิเวกที่เป็นความดับคืออนิพพาน สัทนินทรีย์มีวิเวก ๕ นี้ ภิกษุเกิด
 ฉันทะ น้อมไป ด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฯลฯ

สัทนินทรีย์มีวิเวก & มีวิราคะ & มีนิโรธ & มีโอสถัคคะ & มีนิสสัย ๑๒ อย่างนี้แล

วิริยินทรีย์ ฯลฯ

สตินทรีย์ ฯลฯ

สมาธินทรีย์ ฯลฯ

ปัญญาธิปไตยมีวิเวก ๕ อะไรบ้าง คือ

๑. วิกขัมภณวิเวก
๒. ตทังควิเวก
๓. สมุจเฉทวิเวก
๔. ปฏิปัสสัทธิวิเวก
๕. นิสสรณวิเวก

วิเวกในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน ฯลฯ

ปัญญาธิปไตยมีวิเวก & มีวิราคะ & มีนิโรธ & มีโอสถัคคะ & มีนิสสัย ๑๒ อย่างนี้แล

วิเวกกถา จบ

๕. จริยาภค ว่าด้วยความประพฤติ

[๒๘] คำว่า ความประพฤติ อธิบายว่า ความประพฤติ ๘ อย่าง ได้แก่

๑. ความประพฤติในอิริยาบถ	๒. ความประพฤติในอายตนะ
๓. ความประพฤติในสติ	๔. ความประพฤติในสมาธิ
๕. ความประพฤติในญาณ	๖. ความประพฤติในมรรค
๗. ความประพฤติในผล	
๘. ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลก	

คำว่า ความประพฤติในอิริยาบถ ได้แก่ ความประพฤติในอิริยาบถ ๔

คำว่า ความประพฤติในอายตนะ ได้แก่ ความประพฤติในอายตนะภายในและอายตนะ

ภายนอกอย่างละ ๖

คำว่า ความประพฤติในสติ ได้แก่ ความประพฤติในสติปฏิฐาน ๔

คำว่า ความประพฤติในสมาธิ ได้แก่ ความประพฤติในฌาน ๔

คำว่า ความประพฤติในญาณ ได้แก่ ความประพฤติในอริยสัจ ๔

คำว่า ความประพฤติในมรรค ได้แก่ ความประพฤติในอริยมรรค ๘

คำว่า ความประพฤติในผล ได้แก่ ความประพฤติในสามัญญผล ๔

คำว่า ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลก ได้แก่ ความประพฤติในพระตถาคตอรหันต

สัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤติในพระปัจเจกพุทธเจ้าบางส่วน ความประพฤติในพระสาวกบางส่วน

ความประพฤติในอิริยาบถมีแก่ผู้ตั้งตนไวชอบ ความประพฤติในอายตนะมีแก่ผู้สำรวมอินทรีย
ความประพฤติในสติมีแก่ผู้ที่อยู่ด้วยความไม่ประมาท ความประพฤติในสมาธิมีแก่ผู้ขวนขวายในอธิจิต
ความประพฤติในญาณมีแก่ผู้บรรลุปัญญาเครื่องตรัสรู้ ความประพฤติในมรรคมีแก่ผู้ปฏิบัติชอบ ความ
ประพฤติในผลมีแก่ผู้ได้บรรลุ และความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลกมีแก่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัม
พุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าบางส่วน พระสาวกบางส่วน

เหล่านี้ชื่อว่าความประพฤติ ๘ อย่าง

อีกนัยหนึ่ง ความประพฤติ ๘ อย่าง คือ

๑. ผู้ยอมใจเชื่อ ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยศรัทธา
๒. ผู้ประคองไว้ ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยวิริยะ
๓. ผู้ตั้งจิตมั่น ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยสติ
๔. ผู้ไม่ทำความฟุ้งซ่าน ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยสมาธิ
๕. ผู้รู้ชัด ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยปัญญา
๖. ผู้รู้แจ้ง ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยญาณ
๗. ผู้มนสิการว่า “กุศลธรรมยอมดำเนินไปแก่ผู้ปฏิบัติอย่างนี้” ชื่อว่า ย่อมประพฤติด้วย

ความประพฤติในอายตนะ

๘. ผู้มนสิการว่า “ผู้ปฏิบัติอย่างนี้” ย่อมบรรลุคุณวิเศษ ชื่อว่าย่อมประพฤติในความ
ประพฤติด้วยคุณวิเศษ

เหล่านี้ชื่อว่าความประพฤติ ๘ อย่าง

อีกนัยหนึ่ง **ความประพตติ ๘ อย่าง** คือ

๑. ความประพตติสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าทสฺสนจฺริยา
๒. ความประพตติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าภินิโรปนจฺริยา
๓. ความประพตติสัมมาวาจา ชื่อว่าปริคคหจฺริยา
๔. ความประพตติสัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสมุฏฺฐานจฺริยา
๕. ความประพตติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่าไวทานจฺริยา
๖. ความประพตติสัมมาวายามะ ชื่อว่าปคคหจฺริยา
๗. ความประพตติสัมมาสติ ชื่อว่าอุฏฺฐานจฺริยา
๘. ความประพตติสัมมาสมาธิ ชื่อว่าอวิกเขปจฺริยา

เหล่านี้ชื่อว่ความประพตติ ๘ อย่าง

จฺริยาภคฺตา จบ

๖. ปาฏิหาริยภคฺตา ว่าด้วยปาฏิหาริย์

[๓๐] ภิกษุทั้งหลาย ปาฏิหาริย์ ๓ ประการ นี้

ปาฏิหาริย์ ๓ ประการ อะไรบาง คือ

๑. อิทฺธิปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์)
๒. อาเทศนาปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือการท่ายใจ)
๓. อนุสาสนีปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือสอนให้เห็นจริง)

อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏก็ได้ แสดงให้หายไปได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ นี้เราเรียกว่า อิทธิปาฏิหาริย์ (๑)

อาเทศนาปาฏิหาริย์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ท่ายใจตามเหตุที่กำหนดได้ว่า “ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง ใจของท่านเป็นดั่งนี้บ้าง” ถึงแม้ภิกษุนั้น จะท่ายใจได้เป็นอันมาก การท่ายใจนั้นก็คงเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ส่วนภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่ท่ายใจตามเหตุที่กำหนดเลย แต่เมื่อได้ฟังเสียงของมนุษย์ ของอมมนุษย์ หรือของเทวดา ก็ท่ายใจได้ว่า “ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง ใจของท่านเป็นดั่งนี้บ้าง” ถึงแม้ภิกษุนั้นจะท่ายใจได้เป็นอันมาก การท่ายใจนั้นก็คงเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ยอมไม่ท่ายใจตามเหตุที่กำหนดเลย และหาได้ฟังเสียงของมนุษย์ ของอมมนุษย์ หรือของเทวดาแล้วท่ายใจไม่ แต่เมื่อได้ฟังเสียงตริกตรองของผู้ที่กำลังตริกตรองอยู่ก็ท่ายใจได้ว่า “ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง ใจของท่านเป็น ดั่งนี้บ้าง” ถึงแม้ภิกษุนั้นจะท่ายใจได้เป็นอันมาก การท่ายใจนั้นก็คงเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ส่วนภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่ท่ายใจตามเหตุที่กำหนดเลย หาได้ ฟังเสียงของมนุษย์ ของอมมนุษย์ หรือของเทวดาแล้วท่ายใจไม่ หรือหาได้ฟังเสียงตริกตรองของผู้ที่กำลังตริกตรองอยู่แล้วท่ายใจไม่ แต่เมื่อกำหนดใจของท่านผู้เขาสมาธิซึ่งไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ ด้วยใจของตนแล้ว ก็รู้ได้ว่า “ท่านผู้นี้ตั้งมั่นในสังขารไว้อย่างไร ก็จักตริกถึงวิตกชื่อนั้นใน

ระหว่างใจนี้ อย่างนั้น ถึงแม้ภิกษุ นั้นจะทนายใจได้เป็นอันมาก การทนายใจนั้นก็คงเป็นอย่างนั้นไม่เป็นอย่างอื่น” นี้เรียกว่า อาเทศนาปาฏิหาริย์ (๒)

อนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พร่ำสอนอย่างนี้ว่า “จงตรีกตรองอย่างนี้ อย่าตรีกตรองอย่างนั้น จงมนสิการอย่างนี้ อย่ามนสิการอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้ อยู่เถิด” นี้เรียกว่าอนุสาสนีปาฏิหาริย์ (๓)

ภิกษุทั้งหลาย ปาฏิหาริย์ ๓ ประการนี้

[๓๑] เนกขัมมะยอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ เนกขัมมะยอมกำจัด กามฉันทะได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ชนเหล่าใดประกอบด้วยเนกขัมมะนั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมัดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะฉะนั้น เนกขัมมะจึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และเนกขัมมะนั้นพึงปฏิบัติอย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติที่เป็นธรรมสมควรแก่เนกขัมมะนั้นไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น เนกขัมมะจึงเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ (๑)

อพยบาทยอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ อพยบาทยอมกำจัด พยาบาทได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ชนเหล่าใดประกอบด้วยอพยบาทนั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมัดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะฉะนั้น อพยบาทจึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และอพยบาทนั้นพึงปฏิบัติอย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติที่เป็นธรรมสมควรแก่อพยบาทนั้นไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อพยบาทจึงเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ (๒)

อาโลกัสถัญญายอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ อาโลกัสถัญญายอมกำจัด ถีนมิทธะได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ชนเหล่าใดประกอบด้วยอาโลกัสถัญญานั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมัดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะฉะนั้น อาโลกัสถัญญาจึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และอาโลกัสถัญญานั้น พึงปฏิบัติอย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติที่เป็นธรรมสมควรแก่อาโลกัสถัญญานั้นไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อาโลกัสถัญญาจึงเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ (๓)

อวิกเขปะยอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ อวิกเขปะยอมกำจัด อุทธัจจะ ได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ชนเหล่าใดประกอบด้วยอวิกเขปะนั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมัดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะฉะนั้น อวิกเขปะจึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และอวิกเขปะนั้นพึงปฏิบัติอย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติที่เป็นธรรมสมควรแก่อวิกเขปะนั้นไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อวิกเขปะจึงเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ (๔)

ธัมมววัตถานยอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ ธัมมววัตถานยอมกำจัด วิจิกิจฉา ได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ๔๗ (๕)

ญาณยอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ ญาณยอมกำจัด อวิชชา ได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ๔๗ (๖)

ปามุขชะยอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ ปามุขชะยอมกำจัด อรติ ได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ๔๗ (๗)

ปฐมฌานยอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ ปฐมฌานยอมกำจัด นีรวรณทั้งหลายได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ๔๗ (๒๖ + ๗ = ๓๓)

อหัตตมรรคยอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ อหัตตมรรคยอมกำจัด กิเลสได้ทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ชนเหล่าใดประกอบด้วยอหัตตมรรคนั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิต หมดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะฉะนั้น อหัตตมรรคจึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และอหัตตมรรคนั้นพึง ปฏิบัติอย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติที่เป็นธรรมสมควรแก่อหัตตมรรคนั้นไว้ให้มั่น อย่างนี้ เพราะฉะนั้น อหัตตมรรคจึงเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ (๔ + ๓๓ = ๓๗)

[๓๒] เนกขัมมะยอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ เนกขัมมะยอมกำจัดกามฉันทะได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ อิทธิและปาฏิหาริย์นี้เรียกว่าอิทธิปาฏิหาริย์

อพยบาทย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ อพยบาทย่อมกำจัด พยาบาทได้ เพราะ ฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ อิทธิและปาฏิหาริย์เรียกว่าอิทธิปาฏิหาริย์ อาโลกัสถัญญายอมสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ อาโลกัสถัญญายอมกำจัดถีนมิทธะได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ ฯลฯ อหัตตมรรคยอม สำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ อหัตตมรรคยอมกำจัดกิเลสได้ทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงเป็นปาฏิหาริย์ อิทธิและปาฏิหาริย์นี้เรียกว่าอิทธิปาฏิหาริย์ ฉะนั้นแล

ปาฏิหาริยกถา จบ

๗. สมศีลสกถา

ว่าด้วยธรรมที่สงบและเป็นประธาน

[๓๓] ปัญญาในความไม่ปรากฏแห่งธรรมทั้งปวง เพราะตัดขาดโดยชอบและดับ ไป ชื่อว่าสมศีลสัมมัญญา เป็นอย่างไร

คือ คำว่า ธรรมทั้งปวง ได้แก่ ชั้นที่ ๕ อย่างตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรม อกุศลธรรม อหิงสาธรรม ธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรมอภิยาป็นนธรรม

คำว่า เพราะตัด ขาดโดยชอบ อธิบายว่า พระโยคาวจรตัดกามฉันทะขาดโดยชอบด้วย เนกขัมมะ ตัดพยาบาทขาดโดยชอบด้วยอพยบาทย ตัดถีนมิทธะขาด โดยชอบด้วยอาโลกัสถัญญา ตัด อุทธัจจะขาดโดยชอบด้วยอวิกเขปะ ตัดวิจิกิจฉาขาด โดยชอบด้วยธัมมวัตถาน ตัดอวิชชาขาดโดยชอบ ด้วยญาณ ตัดอหัตตมรรคขาดโดยชอบด้วยปามุชชะ ตัดนิรวณขาดโดยชอบด้วยปฐมฌาน ฯลฯ ตัดกิเลสทั้งปวง ขาดโดยชอบด้วยอหัตตมรรค

คำว่า ดับไป อธิบายว่า พระโยคาวจรดับกามฉันทะได้ ด้วยเนกขัมมะ ดับ พยาบาทได้ด้วย อพยบาทย ดับถีนมิทธะได้ด้วยอาโลกัสถัญญา ดับอุทธัจจะได้ด้วยอวิกเขปะ ดับวิจิกิจฉาได้ด้วย ธัมมวัตถาน ดับอวิชชาได้ด้วยญาณ ดับอหัตตมรรคได้ด้วย ปามุชชะ ดับนิรวณได้ด้วยปฐมฌาน ฯลฯ ดับกิเลสทั้ง ปวงได้ด้วยอหัตตมรรค

คำว่า ไม่ปรากฏ อธิบายว่า เมื่อพระโยคาวจรได้เนกขัมมะ กามฉันทะยอมไม่ ปรากฏ เมื่อได้ อพยบาทย พยาบาทยยอมไม่ปรากฏ เมื่อได้อาโลกัสถัญญา ถีนมิทธะ ย่อมไม่ปรากฏ เมื่อได้อวิกเขปะ อุทธัจจะ ย่อมไม่ปรากฏ เมื่อได้ธัมมวัตถาน วิจิกิจฉาย่อมไม่ปรากฏ เมื่อได้ญาณ อวิชชาย่อมไม่ปรากฏ เมื่อได้ ปามุชชะ อหัตตมรรคยอมไม่ปรากฏ เมื่อได้ปฐมฌาน นิรวณยอมไม่ปรากฏ ฯลฯ เมื่อได้อหัตตมรรค กิเลสทั้งปวง ย่อมไม่ปรากฏ

คำว่า สงบ อธิบายว่า เนกขัมมะชื่อว่าสงบ เพราะละกามฉันทะได้แล้ว อพยบาทยชื่อว่าสงบ เพราะละพยาบาทได้แล้ว อาโลกัสถัญญาชื่อว่าสงบ เพราะละ ถีนมิทธะได้แล้ว อวิกเขปะชื่อว่าสงบ เพราะ

ละอุทฺถัจจะได้อแล้ว ธัมมวัตถทาน ชื่อว่า สงบ เพราะละวิจิกิจจาได้อแล้ว ญาณชื่อว่าสงบ เพราะละอวิชชาได้อแล้ว ปามุขชะชื่อว่าสงบ เพราะละอรรถิได้อแล้ว ปฐมณานชื่อว่าสงบ เพราะละนิวรรณได้อแล้ว ฯลฯ อรหัตตมรรคชื่อว่าสงบ เพราะละกิเลสทั้งปวงได้อแล้ว

คำว่า **เป็นประธาน** อธิบายว่า ธรรมเป็นประธาน ๑๓ ประการ ได้แก่

๑. ตัณหาที่มีความกังวลเป็นประธาน
๒. มานะมีความพัวพันเป็นประธาน
๓. ทิฏฐิมีความยึดถือเป็นประธาน
๔. อุทฺถัจจะมีความฟุ้งซ่านเป็นประธาน
๕. อวิชชาที่มีกิเลสเป็นประธาน
๖. ศรัทธาที่มีความน้อมใจเชื่อเป็นประธาน
๗. วิริยะมีความประคองไว้เป็นประธาน
๘. สติมีความเข้าไปตั้งมั่นเป็นประธาน
๙. สมาธิมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นประธาน
๑๐. ปัญญาที่มีความเห็นเป็นประธาน
๑๑. ชีวิตินทรีย์มีความเป็นไปเป็นประธาน
๑๒. วิโมกข์มีอารมณ์เป็นประธาน
๑๓. นิโรธมีสังขารเป็นประธาน⁴²

สมสี่สกถา จบ

๘. สติปัฏฐานกถา ว่าด้วยสติปัฏฐาน

[๓๔] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี
ภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้
สติปัฏฐาน ๔ ประการ อะไรบาง คือ
ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

๒. เป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ

๓. เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ

๔. เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

ภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้แล

[๓๕] **ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่** อย่างไร

⁴² ดูเทียบข้อ ๘๗/๑๔๖-๑๔๗ ฝนเล่มนี้

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองปฐวีธาตุโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมทำราคะ ให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสลละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อม ละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนด ย่อมละระคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสลละคืน ย่อมละอาทานะได้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ กายยอมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนี้ จึงเรียกการพิจารณาเห็นกายในกายว่า สติปัฏฐานภาวนา

คำว่า **ภาวนา** อธิบายว่า ภาวนามี ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นไม่ล่วงเลยกัน
๒. ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน
๓. ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่านำความเพียรที่สมควรแก่ธรรมนั้นเข้าไป
๔. ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าปฏิบัติเนื่อง ๆ

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองอาไปธาตุ ๒๗ กองเตโชธาตุ ๒๗ กองวาโยธาตุ ๒๗ กองผม ๒๗ กองขน ๒๗ กองผิว ๒๗ กองหนัง ๒๗ กองเนื้อ ๒๗ กองเอ็น ๒๗ กองกระดูก ๒๗ พิจารณาเห็นกองไขกระดูก โดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสลละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อ เบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนด ย่อมละระคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสลละคืน ย่อมละอาทานะได้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ กายยอมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนี้ จึงเรียกการพิจารณาเห็นกายในกายว่า สติปัฏฐานภาวนา

คำว่า **ภาวนา** อธิบายว่า ภาวนามี ๔ อย่าง คือ ๒๗ ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าปฏิบัติเนื่อง ๆ

ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่อย่างนี้ (๑)

ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นสุขเวทนาโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง ๒๗ ย่อมสลละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดย ความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ ๒๗ เมื่อสลละคืน ย่อมละอาทานะได้ ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ เวทนายอมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนานั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนี้ จึงเรียกการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายว่าสติปัฏฐานภาวนา

คำว่า **ภาวนา** อธิบายว่า ภาวนามี ๔ อย่าง คือ ๗๗ ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่า ปฏิบัติเนื่อง ๆ

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นทุกขเวทนา ๗๗ อทุกขมสุขเวทนา ๗๗ จักขุสัมผัสสังขยา เวทนา ๗๗ โสตสัมผัสสังขยาเวทนา ๗๗ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นขันธ์สังขยาเวทนา ๗๗ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ เวทนาขอมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนานั้นด้วยสตินั้น และด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนี้ จึงเรียกการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายว่า สติปฏิฐานภาวนา

คำว่า **ภาวนา** อธิบายว่า ภาวนามี ๔ อย่าง คือ ๗๗ ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่า ปฏิบัติเนื่อง ๆ

ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่อย่างนี้ (๒)

ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นจิตมีราคาด้วยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดย ความเที่ยง ๗๗ ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจัญญาได้ ๗๗ เมื่อ สละคืน ย่อมละอาทานะได้ ภิกษุพิจารณาเห็นจิตด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ จิตขอมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏ ด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นจิตนั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนี้ จึงเรียกการ พิจารณาเห็นจิตในจิตว่า สติปฏิฐานภาวนา

คำว่า **ภาวนา** อธิบายว่า ภาวนามี ๔ อย่าง คือ ๗๗ ชื่อว่าภาวนา เพราะ มีความหมายว่า ปฏิบัติเนื่อง ๆ

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นจิตที่ปราศจากราคะ ๗๗ จิตมีโทสะ ๗๗ จิตปราศจาก โทสะ ๗๗ จิตมีโมหะ ๗๗ จิตปราศจากโมหะ ๗๗ จิตหดหู่ ๗๗ จิตฟุ้งซ่าน ๗๗ จิตเป็นมหัคคตะ ๗๗ จิต ไม่เป็นมหัคคตะ ๗๗ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า ๗๗ จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ๗๗ จิตตั้งมั่น ๗๗ จิตไม่ตั้งมั่น ๗๗ จิต หลุดพ้น ๗๗ จิตไม่หลุดพ้น ๗๗ จักขุวิญญาน ๗๗ โสตวิญญาน ๗๗ ฆานวิญญาน ๗๗ ชิวหา วิญญาน ๗๗ กายวิญญาน ๗๗ ภิกษุบางรูปใน ธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นมโนวิญญานโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง ๗๗ ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจ ัญญาได้ ๗๗ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ ภิกษุพิจารณาเห็นจิตด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ จิตขอมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นจิตนั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุ นี้ จึงเรียกการพิจารณาเห็นจิตในจิตว่า สติปฏิฐานภาวนา

คำว่า **ภาวนา** อธิบายว่า ภาวนามี ๔ อย่าง คือ ๗๗ ชื่อว่าภาวนา เพราะ มีความหมายว่า ปฏิบัติเนื่อง ๆ

ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่อย่างนี้ (๓)

ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เวณกาย เวณเวทนา เวณจิตแล้วพิจารณา เห็นธรรมทั้งหลายที่ เหลือจากนั้นโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่ พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมทำราคาให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ

เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนด ย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสลละคืน ย่อมละอาทานะได้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ ธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วยเป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนี้ จึงเรียกรว่าพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายว่า สติปฏิฐานภาวนา

คำว่า **ภาวนา** อธิบายว่า ภาวนามี ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในภาวนานั้นไม่ล่วงเลยกัน
 ๒. ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน
 ๓. ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่านำความเพียรที่สมควรแก่ธรรม นั้นเข้าไป
 ๔. ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าปฏิบัติเนื่อง ๆ
- ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่อย่างนี้ ฉะนั้นแล (๔)

สติปฏิฐานกถา จบ

๙. วิปัสสนากถา ว่าด้วยวิปัสสนา

[๓๖]. เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลย⁴³ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารบางอย่างโดยความเที่ยง จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ⁴⁴ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยอนุโลมขันติจักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม⁴⁵เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้ไม่หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรรหัตตผล (๑)

เป็นไปไม่ได้⁴⁶ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงโดยความไม่เที่ยง จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรรหัตตผล (๒)

เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารบางอย่างโดยความเป็นสุข จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยอนุโลมขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้ไม่หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรรหัตตผล (๓)

43 **เป็นไปไม่ได้เลย** หมายถึงปฏิเสฐฐานะ (เหตุ) และปฏิเสฐโอกาส (ปัจจัย) ที่เป็นไปได้ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๓๖๗, อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๖๘/๔๐๒)

44 **อนุโลมขันติ** หมายถึงวิปัสสนาญาณ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๓๖๗)

45 **สัมมัตตนิยาม** หมายถึงโลกุตตรมรรค โดยพิเศษก็คือโสดาปัตติมรรค (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๓๖๗)

46 **เป็นไปไม่ได้** ในที่นี้หมายถึงยอมรับฐานะ (เหตุ) ที่เป็นไปได้ (อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๖๘/๔๐๒)

เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงโดยความเป็นทุกข์ จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผล (๔)

เป็นไปได้โดยที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมบางอย่างโดยความเป็นอัตตา จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ เป็นไปได้โดยที่ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยอนุโลมขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม เป็นไปได้โดยที่ภิกษุผู้ไม่หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผล (๕)

เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมบางอย่างโดยความเป็นอนัตตา จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผล (๖)

เป็นไปได้โดยที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นนิพพานโดยความเป็นทุกข์ จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ เป็นไปได้โดยที่ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยอนุโลมขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม เป็นไปได้โดยที่ภิกษุผู้ไม่หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผล (๗)

เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นนิพพานโดยความเป็นสุข จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผล (๘)

[๓๗] ภิกษุยอมได้อนุโลมขันติด้วยอาการเท่าไร หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามด้วย อาการเท่าไร
ภิกษุยอมได้อนุโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ อย่าง หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามด้วยอาการ ๔๐ อย่าง

ภิกษุยอมได้อนุโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ อย่าง หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามด้วยอาการ ๔๐ อย่าง เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุเห็นเบญจขันธ์

๑. โดยความไม่เที่ยง
๒. โดยความเป็นทุกข์
๓. โดยความเป็นโรค
๔. โดยความเป็นดังหัวมี
๕. โดยความเป็นดังลูกศร
๖. โดยเป็นความลำบาก
๗. โดยเป็นอาหาร
๘. โดยเป็นอย่างอื่น
๙. โดยเป็นของขำขุด
๑๐. โดยเป็นอัปมงคล
๑๑. โดยเป็นอันตราย
๑๒. โดยเป็นภัย
๑๓. โดยเป็นอุปสรรค
๑๔. โดยเป็นความหวั่นไหว
๑๕. โดยเป็นของมูฟง

๑๖. โดยเป็นของไม่ยั่งยืน
 ๑๗. โดยเป็นของไม่มีอะไรต้านทาน
 ๑๘. โดยเป็นของไม่มีอะไรป้องกัน
 ๑๙. โดยเป็นของไม่มีที่พึ่ง
 ๒๐. โดยเป็นความว่างเปล่า
 ๒๑. โดยความเปล่า
 ๒๒. โดยเป็นสูญญัตตะ (ความว่าง)
 ๒๓. โดยเป็นอนัตตา
 ๒๔. โดยเป็นโทษ
 ๒๕. โดยเป็นของมีความแปรผันเป็นธรรมดา
 ๒๖. โดยเป็นของไม่มีแก่นสาร
 ๒๗. โดยเป็นมูลแห่งความลำบาก
 ๒๘. โดยเป็นดังเพชรฆาต
 ๒๙. โดยเป็นความเสื่อมไป
 ๓๐. โดยเป็นของมีอาสวะ
 ๓๑. โดยเป็นของถูกปัจจัยปรุงแต่ง
 ๓๒. โดยเป็นเหยื่อแห่งมาร
 ๓๓. โดยเป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา
 ๓๔. โดยเป็นของมีความแก่เป็นธรรมดา
 ๓๕. โดยเป็นของมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา
 ๓๖. โดยเป็นของมีความตายเป็นธรรมดา
 ๓๗. โดยเป็นของมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา
 ๓๘. โดยเป็นของมีความรำพันเป็นธรรมดา
 ๓๙. โดยเป็นของมีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา
 ๔๐. โดยเป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา

[๓๘] ๑. ภิกษุเมื่อเห็นเบญจขันธ์โดยความไม่เที่ยง ย่อมได้อनुโลมขันธ์

เมื่อเห็นว่า “ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานเที่ยง” ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม

๒. เมื่อเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นทุกข์ ย่อมได้อनुโลมขันธ์ เมื่อเห็นว่า “ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานสุข” ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม

๓. เมื่อเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นโรค ย่อมได้อनुโลมขันธ์ เมื่อเห็นว่า “ความดับเบญจขันธ์เป็นนิพพานไม่มีโรค” ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม

๔. เมื่อเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นดังหัวผี ย่อมได้อनुโลมขันธ์ เมื่อเห็นว่า “ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานไม่เป็นดังหัวผี” ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม

๕. เมื่อเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นดังลูกศร ย่อมได้อनुโลมขันธ์ เมื่อเห็นว่า “ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานไม่มีลูกศร” ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม

- คำว่า โดยความเป็นทุกข์ ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยความเป็นโรค ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยความเป็นดังหวัผี ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยความเป็นดังลูกศร ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นความลำบาก ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นอาหาร ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นอย่างอื่น ได้แก่ อนัตตานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของชำรุด ได้แก่ อนิจจานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นอัปมงคล ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา (๑๐)
- คำว่า โดยเป็นอันตราย ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นภัย ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นอุปสรรค ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นความหวั่นไหว ได้แก่ อนิจจานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของผูกพัน ได้แก่ อนิจจานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของไม่ยั่งยืน ได้แก่ อนิจจานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของไม่มีอะไรต้านทาน ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของไม่มีอะไรป้องกัน ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของไม่มีที่พึ่ง ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นความว่างเปล่า ได้แก่ อนัตตานุสัสสนา (๑๐=๒๐)
- คำว่า โดยความเปล่า ได้แก่ อนัตตานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นสูญญตะ ได้แก่ อนัตตานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นอนัตตา ได้แก่ อนัตตานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นโทษ ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของมีความแปรผันเป็นธรรมดา ได้แก่ อนิจจานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของไม่มีแก่นสาร ได้แก่ อนัตตานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นมูลแห่งความลำบาก ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นดังเพศฉมาต ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นความเสื่อมไป ได้แก่ อนิจจานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของมีอาสวะ ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา (๑๐ = ๓๐)
- คำว่า โดยเป็นของถูกปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ อนิจจานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นเหยื่อแห่งมาร ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของมีความแก่เป็นธรรมดา ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ได้แก่ ทุกขานุสัสสนา
- คำว่า โดยเป็นของมีความตายเป็นธรรมดา ได้แก่ อนิจจานุสัสสนา

คำว่า โดยเป็นขของมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ได้แก่ ทุกขานุปัสสนา
 คำว่า โดยเป็นขของมีความรำพันเป็นธรรมดา ได้แก่ ทุกขานุปัสสนา
 คำว่า โดยเป็นขของมีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา ได้แก่ ทุกขานุปัสสนา
 คำว่า โดยเป็นขของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ได้แก่ ทุกขานุปัสสนา

(๑๐ = ๔๐)

ภิกษุยอมได้อุโลมชั้นดีด้วยอาการ ๔๐ อย่างนี้ หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ด้วยอาการ ๔๐ อย่าง

นี้

ภิกษุผู้ได้อุโลมชั้นดีด้วยอาการ ๔๐ อย่างนี้ ผู้หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามด้วยอาการ ๔๐ อย่างนี้
 มีอนิจจานุปัสสนาเท่าไร มีทุกขานุปัสสนาเท่าไร มีอนัตตานุปัสสนาเท่าไร

ท่านกล่าวว่า มีอนิจจานุปัสสนา ๕๐

มีทุกขานุปัสสนา ๑๒๕ มีอนัตตานุปัสสนา ๒๕ ฉะนี้

วิปัสสนากถา จบ

๑๐. มาติกาถา

ว่าด้วยหัวข้อธรรม

[๔๐] ผู้ไม่มีความหิว โมกข์ วิโมกข์ วิชชาวิมุตติ อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา ปัสสัทธิ
 ญาณ ทัสสนะ วิสุทธิ เนกขัมมะ เครื่องสลัด ความสงัด ความสละ ความประพฤติ ฌานวิโมกข์
 ภาวนา อธิษฐาน ชีวิต (๑๙)

[๔๑] คำว่า ผู้ไม่มีความหิว อธิบายว่า ผู้ไม่มีความหิว ย่อมหลุดพ้นจาก กามฉันทะด้วย
 เนกขัมมะ ผู้ไม่มีความหิว ย่อมหลุดพ้นจากพยาบาทด้วยอพยาบาท ฯลฯ ผู้ไม่มีความหิวย่อมหลุดพ้นจาก
 นิรวรณ ด้วยปฐมฌาน ฯลฯ ผู้ไม่มีความหิว ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงด้วยอรหัตตมรรค (๑)

คำว่า โมกข์ วิโมกข์ อธิบายว่า เนกขัมมะ ชื่อว่าโมกข์ วิโมกข์ เพราะเป็นเครื่องพ้นจากกาม
 ฉันทะ อพยาบาท ชื่อว่าโมกข์ วิโมกข์ เพราะเป็นเครื่องพ้น จากพยาบาท ฯลฯ ปฐมฌาน ชื่อว่าโมกข์ วิโมกข์
 เพราะเป็นเครื่องพ้นจากนิรวรณ ฯลฯ อรหัตตมรรค ชื่อว่าโมกข์ วิโมกข์ เพราะเป็นเครื่องพ้นจากกิเลสทั้งปวง
 (๒)

คำว่า วิชชาวิมุตติ อธิบายว่า เนกขัมมะ ชื่อว่าวิชชาเพราะรู้ ชื่อว่าวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจาก
 กามฉันทะ ชื่อว่าวิชชาวิมุตติเพราะเมื่อรู้จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นก็ยอมรู้ อพยาบาท ชื่อว่าวิชชาเพราะรู้ ชื่อ
 ว่าวิมุตติเพราะหลุดพ้นจากพยาบาท ชื่อว่าวิชชาวิมุตติเพราะเมื่อรู้จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นก็ยอมรู้ ฯลฯ อร
 หัตตมรรค ชื่อว่าวิชชาเพราะรู้ ชื่อว่าวิมุตติเพราะหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ชื่อว่าวิชชาวิมุตติเพราะเมื่อรู้จึง
 หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นก็ยอมรู้ (๓)

คำว่า อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา อธิบายว่า เนกขัมมะ ชื่อว่าศีลวิสุทธิ เพราะ มีความหมายว่า
 กั้นกามฉันทะ ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าทัญญูวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า
 เห็น บรรดาความสำรวม ความไม่ฟุ้งซ่าน และความเห็นนั้น ความสำรวม ชื่อว่าอธิศีลสิกขา ความไม่
 ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา ความเห็น ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา อพยาบาท ชื่อว่าศีลวิสุทธิ เพราะมีความ
 หมายถึงกั้นพยาบาท ฯลฯ อรหัตตมรรค ชื่อว่าศีลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นกิเลสทั้งปวง ชื่อว่าจิตต
 วิสุทธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าทัญญูวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่าเห็น บรรดาความสำรวม

ความไม่พึงชานและความเห็นนั้น ความสำรวม ชื่อว่าอธิศีลสิกขา ความไม่พึงชาน ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา ความเห็น ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา (๔-๖)

คำว่า **ปัสสัทธิ** อธิบายว่า พระโยคาวจรระงับกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ ระงับพยาบาทด้วย อพยาบาท ฯลฯ ระงับกิเลสทั้งปวงด้วยอรหัตตมรรค (๗)

คำว่า **ญาณ** อธิบายว่า เนกขัมมะ ชื่อว่าญาณเพราะมีสภาวะรู้ เพราะละ กามฉันทะ อพยาบาท ชื่อว่าญาณเพราะมีสภาวะรู้ เพราะละพยาบาท ฯลฯ อรหัตตมรรค ชื่อว่าญาณเพราะมีสภาวะรู้ เพราะละกิเลสทั้งปวง (๘)

คำว่า **ทัสสนะ** อธิบายว่า เนกขัมมะ ชื่อว่าทัสสนะเพราะเห็น เพราะละกามฉันทะ อพยาบาท ชื่อว่าทัสสนะเพราะเห็น เพราะละพยาบาท ฯลฯ อรหัตตมรรค ชื่อว่าทัสสนะเพราะเห็น เพราะละกิเลสทั้งปวง (๙)

คำว่า **วิสุทธิ** อธิบายว่า บุคคลเมื่อละกามฉันทะ ย่อมหมดจดด้วยเนกขัมมะ เมื่อละพยาบาท ย่อมหมดจดด้วยอพยาบาท ฯลฯ เมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมหมดจดด้วยอรหัตตมรรค (๑๐)

คำว่า **เนกขัมมะ** อธิบายว่า เนกขัมมะเป็นเครื่องสลัดกาม อรูปเป็นเครื่อง สลัดรูป นิโรธเป็น เนกขัมมะแห่งสิ่งที่มีที่เป็น ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ที่อาศัยกันเกิดขึ้น อพยาบาทเป็นเนกขัมมะแห่งพยาบาท อาโลกสัญญาเป็นเนกขัมมะแห่งถิ่นมัทธะ ฯลฯ อรหัตตมรรคเป็นเนกขัมมะแห่งกิเลสทั้งปวง (๑๑)

คำว่า **เครื่องสลัด** อธิบายว่า เนกขัมมะเป็นเครื่องสลัดกาม อรูปเป็น เครื่องสลัดรูป นิโรธเป็น เครื่องสลัดสิ่งที่มีที่เป็น ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ที่อาศัยกันเกิดขึ้น เนกขัมมะเป็นเครื่องสลัดกามฉันทะ อพยาบาทเป็นเครื่องสลัดพยาบาท ฯลฯ อรหัตตมรรคเป็นเครื่องสลัดกิเลสทั้งปวง (๑๒)

คำว่า **ความสงบ** อธิบายว่า เนกขัมมะเป็นความสงบของกามฉันทะ อพยาบาทเป็นความสงบ ของพยาบาท ฯลฯ อรหัตตมรรคเป็นความสงบของกิเลส ทั้งปวง (๑๓)

คำว่า **ความสละ** อธิบายว่า พระโยคาวจรสละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ความสละ สละพยาบาทด้วยอพยาบาท เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าความสละ ฯลฯ สละกิเลสทั้งปวงด้วย อรหัตตมรรค เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าความสละ (๑๔)

คำว่า **ความประพฤติ** อธิบายว่า พระโยคาวจรประพฤติละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ ประพฤติละพยาบาทด้วยอพยาบาท ฯลฯ ประพฤติละกิเลสทั้งปวงด้วย อรหัตตมรรค (๑๕)

คำว่า **ฉานวิโมกข์** อธิบายว่า เนกขัมมะยอมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉาน เนกขัมมะยอม เผากามฉันทะให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉาน บุคคลเมื่อเผายอมหลุดพ้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉาน วิโมกข์ เมื่อเผาให้ไหม้อยอมหลุดพ้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉานวิโมกข์ กิเลสทั้งหลายยอมไหม้ไป เพราะ เหตุนี้ จึงชื่อว่าธรรม เขายอมเผากิเลสให้ไหม้ คือรู้จักกิเลสที่ถูกเผาแล้วและกิเลสที่ถูกเผาให้ไหม้ไป เพราะ เหตุนี้ จึงชื่อว่าฉานวิโมกข์ อพยาบาทยอมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉาน อพยาบาทยอมเผาพยาบาท ให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉาน ฯลฯ อาโลกสัญญายอมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉาน อาโลก สัญญายอมเผาถิ่นมัทธะให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉาน ฯลฯ อรหัตตมรรคยอมเผา เพราะเหตุนี้ จึง ชื่อว่าฉาน อรหัตตมรรคยอมเผากิเลสทั้งปวงให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉาน พระอรหันต์เมื่อเผายอม หลุดพ้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉานวิโมกข์ เมื่อเผาให้ไหม้อยอมหลุดพ้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฉานวิโมกข์

กิเลสทั้งหลายย่อมใหม่ไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าธรรม เขาย่อมเผากิเลสให้ใหม่ คือรู้จักกิเลสที่ถูกเผาแล้ว และกิเลสที่ถูกเผาให้ใหม่ไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอานวิโมกข์ (๑๖)

[๔๒] คำว่า **ภาวนา อธิษฐาน ชีวิต** อธิบายว่า บุคคลผู้ละกามฉันทะยอม เจริญเนกขัมมะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยภาวนา ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจเนกขัมมะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐานอย่างนี้ นั่น ย่อมเป็นอยู่สงบ ไม่ใช่เป็นอยู่ไม่สงบ เป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่ไม่ผิด เป็นอยู่หมดจด เป็นอยู่ไม่เศร้าหมอง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอาชีวะ ผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ถึงพร้อม ด้วยอาชีวะอย่างนี้ นั่น เข้าไปสู่บริษัทใด คือ ชัตตยบริษัทก็ตาม พรหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมมองอาจ ไม่เกอเขินเข้าไป ขอนั้น เพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ถึงพร้อมด้วยอาชีวะอย่างนี้

บุคคลละพยาบาท เจริญอพยาบาท เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วย ภาวนา ฯลฯ ละถิ่นมิทธะ เจริญอุโลกสัญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยภาวนา ฯลฯ ละอุทัจจะ เจริญอุกิเฆปะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วย ภาวนา ฯลฯ ละวิจิจฉา เจริญธัมมวัตถาน เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยภาวนา ฯลฯ ละอวิชชา เจริญวิชชา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยภาวนา ฯลฯ ละอริติ เจริญปามุชชะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยภาวนา ฯลฯ ละนิวรรณ เจริญปฐุมฉาน เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยภาวนา ฯลฯ ละกิเลสทั้งปวง เจริญอรหัตตมรรค เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยภาวนา บุคคลยอมตั้งจิตมั่นด้วยอำนาจอรหัตตมรรค เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐานอย่างนี้ นั่น ย่อมเป็นอยู่สงบ ไม่ใช่เป็นอยู่ไม่สงบ เป็นอยู่ชอบ ไม่เป็นอยู่ผิด เป็นอยู่หมดจด เป็นอยู่ไม่เศร้าหมอง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอาชีวะ ผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ถึงพร้อมด้วยอาชีวะอย่างนี้ นั่น เข้าไปสู่บริษัทใด คือ ชัตตยบริษัทก็ตาม พรหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมมองอาจ ไม่เกอเขินเข้าไป ขอนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ถึงพร้อมด้วยอาชีวะอย่างนี้ ฉะนั้น

แล (๓-๑๙)

มาติกากถา จบ

ปัญญาบรรคที่ ๓ จบ

รวมกถาที่มีอยู่ในปกรณ์ปฏิสัมภิทามรรคนี้ คือ

๑. มหาวรรค

๑. ญาณกถา	๒. ทิฏฐิกถา
๓. อานาปานัสสติกถา	๔. อินทริยกถา
๕. วิโมกขกถา	๖. คตติกถา
๗. กัมมกถา	๘. วิปลาสกถา
๙. มัคคกถา	๑๐. มณฑชเปยยกถา

๒. ยุคนี้ทวารค

๑. ยุคนี้ทถกถา	๒. สัจจกถา
๓. โพชฌังคกถา	๔. เมตตากถา
๕. วิจารณ์กถา	๖. ปฏิสัมภิทากถา

๗. รั้มมจักกถา	๘. โลกุตตรกถา
๘. พลกถา	๑๐. สุธัญญกถา
๓. ปัญญาวรรค	
๑. มหาปัญญาภคถา	๒. อิทถิกถา
๓. อภิสมยภคถา	๔. วิเวกภคถา
๕. จรียภคถา	๖. ปาฏิหารียภคถา
๗. สมสีสภคถา	๘. สติปฏิฐานภคถา
๙. วิปัสสนาภคถา	๑๐. มาติกาภคถา

ในปกรณ์ปฏิสัมภิทามี ๓ วรรค มีอรรถกว้างลึกในมรรคอันเป็นอนันตนิย เปรียบด้วยศาครเหมือนนภากาศที่ดารดาษด้วยดวงดาวและเช่นกับสระใหญ่ ให้ความสว่างเจิดจ้าแห่งญาณแก่พระโยคีผู้เป็นธรรมกถิกจารย์อย่างกว้างขวางฉะนี้แล

ปฏิสัมภิทามรรค จบ